

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WIELICZKI NA LATA 2024-2027

GRUDZIEŃ 2024

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	13
4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	16
4.1.1. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego	16
4.1.2. Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2026-2025.....	17
4.1.3. Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027	17
4.1.4. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego.....	18
4.1.5. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa mińsko-mazurskiego do 2025r.....	18
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	19
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	19
5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	22
5.2.1. Charakterystyka gminy.....	22
5.2.2. Rys historyczny.....	23
5.3. Dziedzictwo materialne– zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	25
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	36
5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.....	36
5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	36
5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	37
5.5.1. Obiekty stanowiące własność gminy.....	42
5.5.2. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	44
5.6. Zabytki archeologiczne.....	45
5.7. Dziedzictwo niematerialne	50
6 .Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy– analiza SWOT	51
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	54
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	57
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	58
9.1. Dotacje.....	59
9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.....	64
9.3. Środki europejskie	65
10. Bibliografia	70

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych aspektów życia i działalności człowieka, kształtuje związki międzyludzkie i określa tożsamość i świadomość społeczności. Obiekty zabytkowe stanowią cenny element kultury, który wpływa na kształtowanie się otoczenia człowieka współczesnego, mający wszechstronny wpływ na jego życie codzienne. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa, należycie pielęgnowane i wykorzystane, powinny stanowić jeden z głównych czynników rozwoju życia społeczno-gospodarczego.

Po zapoczątkowaniu w Polsce przemian ustrojowych pojawiły się nowe zjawiska i postawy wobec problemu ochrony dorobku i spuścizny minionych pokoleń. Zaczynamy postrzegać dziedzictwo kulturowe jako jedną z ważniejszych gałęzi życia gospodarczego, która może generować znaczne zyski. Przejawem nowego podejścia władz do roli dziedzictwa kulturowego było przyjęcie 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która zastępując starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., na nowo zdefiniowała pojęcia z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i określiła politykę państwa oraz powinności władz państwowych i samorządowych w tej dziedzinie. Ustawa zobowiązuje organy samorządu do sporządzania co cztery lata Programów opieki nad zabytkami. Niniejsze opracowanie stanowi wypełnienie ustawowego obowiązku.

Program ten został opracowany zgodnie z wytycznymi zawartymi w Poradniku Metodycznym-Gminny Program Zabytków, przygotowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie.

Przedmiotem Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Wieliczki na lata 2024-2027 (GPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Wieliczki. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. GPOnZ sporządzany jest przez Wójta, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Gminy. GPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko- Mazurskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Wójt przedstawia Radzie Gminy sprawozdanie z wykonania GPOnZ.

GPOnZ to dokument uzupełniający do innych aktów planowania. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Głównym odbiorcą GPOnZ jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami GPOnZ mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy gminy. Istotnym celem GPOnZ jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest, aby poprawa ta dokonywała się przy partycypacji mieszkańców gminy, w różnych formach ich życiowej aktywności(praca zawodowa, działalność społeczna, działania wynikające z prawa własności lub użytkowania obiektów zabytkowych) zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz publicznych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Gminny Program opieki nad zabytkami może być wykorzystywany przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska badawcze i naukowe, właściciele i posiadacze obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym.

Niniejszy program jest już trzecim dokumentem o tej tematyce opracowanym dla gminy Wieliczki. Przyjęto, że w okresie przyjętym w tym programie , tj. w latach 2024-2027 działania podejmowane w jego ramach będą obejmowały zarówno działania o charakterze inwestycyjnym, jak również określane jako „miękkie”, których celem jest głównie promocja gminy i jej dziedzictwa kulturowego, jak również edukacja dotycząca opieki nad zabytkami połączona z wydarzeniami o charakterze historycznym.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust.2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powyższe cele opracowania GPOnZ są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3,** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie kilku podstawowych pojęć użytych w powyższej ustawie:

a) zabytek- nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

b) zabytek nieruchomy- nieruchomość lub jej część jak również zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;

c) zabytek ruchomy- nieruchomość lub jej część jak również zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;

d) zabytek archeologiczny- zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

e) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami- instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kultury, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

f) prace konserwatorskie- zespół działań które mają na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowania procesów jego destrukcji oraz dokumentowania tych działań;

- g) prace restauratorskie- zespół działań które polegają na wyeksponowaniu wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- h) roboty budowlane- roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- i) badania konserwatorskie- zespół działań które mają na celu rozpoznawanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wytworzenia materiałów i zastosowanych technologii, jak również określenia stanu zachowania tego zabytku oraz opracowania diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeśli zachodzi potrzeba, również programu prac restauratorskich.
- j) badania architektoniczne- zespół działań wpływających w substancję zabytku, które mają na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- k) badania archeologiczne-zespół działań mających na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- l) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny- jest to przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, które zawiera zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- ł) historyczny zespół budowlany- stanowi on powiązaną przestrzennie grupę budynków która jest wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- m) krajobraz kulturowy- pod definicją tą rozumiemy przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- n) otoczenie- teren wokół lub przy zabytku który został wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „,zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1.Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) Zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) Krajobrazami kulturowymi,
- b) Układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) Dziełami architektury i budownictwa,
- d) Dziełami budownictwa obronnego,
- e) Obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

- f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art.5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach(...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

–**Art.7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela zabytku (art.10).

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywieżenia zabytku za granicę.

- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;

ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1:** „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17,** który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków nie związanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18:** „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust.1, w szczególności:

- 1) Uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) Określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) Ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art.19, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) Zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) Innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) Parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

Zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

1) Innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablicy urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) Ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego nie wpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) Zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) Inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) Inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta(burmistrza, prezydenta miasta)w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

–**Art.89** który wskazuje, że,, organami ochrony zabytków są:

- 1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz.U.z2024r.poz.1465), gdzie w art.7 ust.1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003r.o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz.U.z 2024r. poz. 1130).Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

• **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz. U. z 2024 r. poz. 725). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbioru obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi i o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami –w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

• **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. –Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2024 r. poz. 54 z późn. zm.), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

• **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami**(Dz.U.z 2024r. poz. 1145). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2024 r. poz. 87). Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art.1ust.1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo. Polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, instytucji filmowych, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, FilMOTEKA Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej – prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

• **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2024 r. poz.1491).W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

• **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. Ustawa Krajobrazowa** (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada też m.in. obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, w którym mają być zdefiniowane obszary krajobrazów priorytetowych, gdzie sejmik województwa ma mieć możliwość ustalania norm dotyczących wysokości, kształtu budynków i ewentualnego stosowania materiałów miejscowych lub tradycyjnej architektury. Ustawa wprowadza kary za nielegalne reklamy. Ponadto daje samorządom możliwość uchwalenia lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady sytuowania tablic i urządzeń reklamowych.

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609).

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r.** w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych zagranicę nie zgodnie z prawem(Dz.U. z 2011r. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r.** w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r.** w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”(Dz.U. z 2004r. Nr 124, poz.1304 z późn. zm.),które określa tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczania i noszenia.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r.** w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.** w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków(Dz.U.z2004r.Nr30, poz. 259).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r.** w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r.** w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21listopada 1996r. o muzeach** (Dz.U. z 2022r.poz.385).Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów” (art. 1).
- **Ustawie z dnia 27czerwca 1997r. o bibliotekach** (Dz.U. z 2022r. poz. 2393), która mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

GPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowego gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem projektu Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.: Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.

2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.

2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

• Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004-2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinęta w 2005 r. poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w strategii następujące priorytety:

– Wzrost efektywności zarządzania kulturą,

– wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,

– wzrostu uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,

– poprawa warunków działalności artystycznej,

– efektywna promocja twórczości,

– zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,

– zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- rozwój kolekcji muzealnych – zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020(z perspektywą do 2030r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji do 2020 r. oraz w perspektywie do 2030 r., określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar- państwo– kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój –administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

3. Kapitał ludzki i społeczny– kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

– Wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie.

– Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi między pokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020r. Jest jedną z dziewięciu tzw. Strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu Strategii Rozwoju Kraju 2030. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski, w ramach którego określono cztery cele szczegółowe. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego priorytet 4.1. „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”. Wytyczone tutaj kierunki działań to:

- a) tworzenie warunków wzmocniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym;
- b) ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu;
- c) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

• Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 została przyjęta uchwałą nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, po kolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- **wojewódzkim:** Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego;
- **powiatowym:** Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025.

Poniżej przedstawiono analizę ww. dokumentów oraz obszarów – obiektów, które związane są nie rozerwalnie z krajobrazem kulturowym gminy Wieliczki. GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

• Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 została przyjęta uchwałą nr XXVIII/553/13 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 25 czerwca 2013 r. Jest to aktualizacja strategii opracowanej do 2015 r.

Strategia jest narzędziem zarządzania regionem, przybliżającym wszystkich do realizacji wizji rozwojowej Warmii i Mazur. Strategia jest podstawą programową kolejnych regionalnych programów operacyjnych dla Warmii i Mazur oraz inspiracją dla działań lobbujących w instytucjach krajowych zarządzających krajowymi programami operacyjnymi oraz krajowymi środkami finansowymi celem osiągnięcia części, leżących poza zasięgiem poziomu regionalnego, celów rozwojowych województwa.

Określona w 2005 r. wizja województwa warmińsko-mazurskiego pozostaje aktualna, brzmi następująco: Warmia i Mazury regionem, w którym warto żyć...

W obszarze zabytków ochrony i opieki nad zabytkami wśród atutów w wyznaczonych obszarach strategicznej interwencji (OSI), wymieniono duże nasycenie obiektami zabytkowymi. Walory turystyczne województwa wynikają również z jego wartości kulturowej oraz rozwoju oferty wypoczynkowej i zdrowotnej. Województwo warmińsko-mazurskie odnotowuje znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną. Gminy regionu dysponują licznymi obiektami zabytkowymi. Niektóre z gmin plasują się wysoko w rankingu pod względem liczby uczestników imprez. Wszystkie walory oraz tradycje związane z rozwojem sektora turystycznego powodują, że duża liczba gmin województwa należy do grupy najlepszych w Polsce pod względem rozwoju funkcji turystycznej.

Obecnie opracowywana jest Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2030.

4.1.1. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty uchwałą nr XXXIX/832/18 przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 28 sierpnia 2018 r. Jest to aktualizacja planu przyjętego uchwałą nr VII/164/15 przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 27 maja 2015 r.

Plan jako element regionalnego planowania strategicznego ma na celu równoważenie różnych sfer rozwoju województwa w przestrzeni, jednocześnie służy konkretyzacji przestrzennej celów sformułowanych w strategii rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego i określa uwarunkowania przestrzenne do formułowanych programów rozwoju.

Główny cel polityki zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego to: Ład przestrzenny i zrównoważony rozwój jako podstawa kształtowania polityki przestrzennej województwa.

Dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska przyrodniczego i kulturowego:

Obszar 3. Środowisko przyrodnicze i kulturowe

5. Ochrona dziedzictwa kulturowego i kształtowanie tożsamości regionalnej.

Obszar 4. Infrastruktura społeczna

2. Kształtowanie optymalnego modelu rozmieszczenia w przestrzeni obiektów kultury, sztuki i sportu, w celu zaspokojenia potrzeb i aspiracji mieszkańców regionu.

Obszar 5.3. Turystyka

1. Wykorzystanie potencjału turystycznego województwa jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego.

4.1.2 Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025

Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025 została przyjęta Uchwałą Nr XIII/63/2015 z dnia 26 listopada 2015 r. Jest to aktualizacja strategii z lat 2003-2015 zapoczątkowanego w 1999 r.

Głównym celem strategii województwa jest: Spójność ekonomiczna, społeczna i przestrzenna Warmii i Mazur regionem Europy.

Dziedzictwo kulturowe powiatu zostało scharakteryzowane jako cel strategiczny III Kultura i kultura fizyczna. Cel operacyjny: Dbłość o dziedzictwo kulturowe Powiatu Oleckiego, upowszechnianie wiedzy w tym zakresie oraz organizacja działań ochronnych. Kierunkami zadań tego celu związanymi z dbałością o dziedzictwo są między innymi:

- Sprawowanie mecenatu nad działalnością kulturową w powiecie oleckim;
- Promocja działalności artystycznej i kulturalnej powiatu oleckiego w kraju i zagranicą;
- Koordynacja, organizacja i współ organizacja imprez kulturalnych, uroczystości i obchodów stałych lub jednorazowych w zasięgu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym, w tym między innymi festiwali, koncertów, przeglądów spotkań plenerów, wystaw artystycznych, konkursów, quizów;
- Opracowanie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Oleckiego;
- Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie ochrony zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego;
- Oznakowanie zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego znakami informującymi o tym, że zabytek podlega ochronie;
- Popularyzacja i upowszechnianie wiedzy o zabytkach i kulturze powiatu oleckiego.

4.1.3 Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027

Podstawą prawną sporządzenia programu opieki nad zabytkami dla województwa stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2023r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r. poz. 840 z późn. zm.).

Głównym celem sporządzenia wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest, w szczególności (zgodnie z art. 87 ust.2 ww. ustawy):

- 1) Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) Wyekspozowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki program opieki nad zabytkami sporządza zarząd województwa na okres 4 lat (art.87 ust.1)

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027, zwany dalej Programem, sporządzony został na podstawie Uchwały Nr 21/278/23/VI Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 4 maja 2023r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia „Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027” i zaakceptowania harmonogramu jego opracowania.

Program na lata 2024-2027 jest aktualizacją „Programu Opieki na Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023” w zakresie uwarunkowań formalno-prawnych, danych liczbowych charakteryzujących zasoby zabytkowe, działalności Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego dotyczącej ochrony i opieki nad zabytkami oraz muzeów. Ponadto w odniesieniu do zmiany ww. uwarunkowań aktualizacji

poddano cele i kierunki działań ustalone w poprzednim Programie.

4.1.4 Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Program opieki nad zabytkami gminy Wieliczki zgodny jest z wyznaczonymi w planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego (przyjętego uchwałą Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego nr XXXIX/832/18 z dnia 28.08.2018r., opublikowany w Dz. Urz. Woj. Warm. - Maz. z 2018r. poz. 4173) celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz przyjętymi w planie kierunkami działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

W sferze kulturowej obejmującej system ochronny dziedzictwa kulturowego przyjęto zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego.

Podstawowe cele polityki przestrzennej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego zapewniają:

- a) Ochronę różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa, między innymi poprzez zapisy w dokumentach planistycznych i strategiczno-programowych różnej rangi;
- b) Efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych, dopuszczenie nowych funkcji do obiektów zabytkowych, pod warunkiem wykluczenia rozwiązań dysharmonijnych;
- c) Promowanie i wspieranie, także materialne, zagospodarowania obiektów zabytkowych na różne cele publiczne, z wykorzystaniem dostępnych źródeł finansowania. Wypracowanie rozwiązań systemowych w tym zakresie, z udziałem wszystkich kompetentnych podmiotów;
- d) Podtrzymywanie tradycji miejsca, kontynuację rozwiązań historycznych bądź nawiązanie do nich;
- e) Ochronę ekspozycji zabytkowych panoram i sylwet miast oraz zespołów zabytkowych, zachowanie historycznych dominant krajobrazowych;
- f) Ochronę obszarową miejsc o wysokich walorach krajobrazu kulturowego i przeciwdziałanie procesom jego degradacji;
- g) Ochronę i zachowanie dóbr kultury współczesnej, podkreślających specyficzne, współczesne cechy krajobrazu kulturowego regionu.

4.1.5 Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025r.

Założenia programu opieki nad zabytkami gminy Wieliczki odwołują się do ogólnych treści przyjętych strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025 roku (uchwalonej przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego uchwałą nr XXXVIII/553/13 z dnia 25 czerwca 2013r.). W/w dokument nie zajmuje się w stopniu szczegółowym zagadnieniami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami. Zakłada jednak rozwój, konserwację, rewaloryzację i zagospodarowanie dóbr kultury jako czynnik powiązany z rozwojem produktów turystycznych, zwłaszcza urozmaiceniem oferty w zakresie turystyki kulturowej. Wskazuje

także na potrzebę włączenia obiektów zabytkowych do procesu integracji województwa i budowania tożsamości regionalnej poprzez rozszerzenie w programach nauczania historii regionu zagadnień z zakresu dziedzictwa kulturowego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

GPOnZ zgodny jest z dokumentami:

- **Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych**

Gminny plan ochrony zabytków gminy Wieliczki na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych został opracowany w 2016 r. Zgodnie z przepisami aktualizowany jest co roku.

Plan został wykonany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

- **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wieliczki**

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy a także koordynującym działania samorządu lokalnego w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym gminy.

Studium, jako wewnętrzny dokument władz samorządowych nie jest aktem prawa miejscowego i nie stanowi podstawy do wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, a także nie przesądza o użytkowaniu terenów. Ustalenia Studium zgodnie ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które nie mogą być sprzeczne z zapisami Studium.

Głównym celem Studium jest sformułowanie kierunków zagospodarowania przestrzennego i zasad polityki przestrzennej gminy, poprzez rozpoznanie i diagnozę aktualnej sytuacji gminy, istniejących uwarunkowań oraz uwzględnienie problemów związanych z jej rozwojem.

Zasady ochrony i kształtowania środowiska kulturowego zakładają rozszerzenie zakresu prawnego ochrony cennych elementów środowiska kulturowego poprzez wpisanie ich do rejestru zabytków. Dotyczy to zespołów dworskich i dworsko-parkowych w: Bartkowski Bór, Nory Nowy Młyn oraz Gąsiorówko, zespołu obozowisk z późnego paleolitu w miejscowości Puchówka, Cimochoy, Markowskie, Wieliczki. Ochroną objąć należy struktury osadnicze o zachowanym układzie przestrzennym i minimalnym stopniu deformacji krajobrazowej (Wieliczki, Markowskie, Cimochoy, Szeszki).

Dla ochrony unikalnych w skali gminy układów przestrzennych wprowadza się ochronę prawną w postaci ustanowienia zespołów przyrodniczo-krajobrazowych.

Dla obiektów archeologicznych posiadających własną formę przestrzenną należy wyznaczyć sfery ekspozycji widokowej, w obrębie których nie należy sytuować zabudowań ani roślinności wysokiej. Wszelkie prace ziemne w obrębie udokumentowanych stanowisk archeologicznych, prace remontowe, modernizacyjne i rewaloryzacyjne obiektów zabytkowych, wymagają zgody odnośnego organu służby konserwatorskiej. Należy rozszerzyć zakres dokumentowania cennych obiektów środowiska kulturowego. Pracami dokumentacyjnymi należy objąć przede wszystkim zespoły dworsko-parkowe i dworskie, rozszerzenia wymaga także zakres prac archeologicznych. Tylko Puchówkę objęto takimi badaniami.

• Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Wieliczki

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) Uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) Określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) Ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) Uwzględnia się ochronę:
 - Zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - Innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - Parków kulturowych;
- 5) Uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym MPZP gminy Wieliczki jako akt prawa miejscowego stanowi podstawę planowania przestrzennego. Ma on wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

W obowiązujących MPZP zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków dotyczą jedynie cmentarza ewangelickiego, ob. parafialnego usytuowanego w miejscowości Wieliczki, dz. nr 235 oraz strefy ochrony konserwatorskiej szerokości 10 m wokół zabytkowego cmentarza oraz kilku stanowisk archeologicznych.

W celu ochrony cmentarza wyznaczono następujące wymagania:

- zachować zabytkowy charakter założenia cmentarnego, poprzez zachowanie historycznych granic obiektu wraz z jego ogrodzeniem,
- utrzymać odpowiedni stan techniczny ogrodzenia, nagrobków, alejek, kapliczek,
- utrzymać w należytym stanie higienicznym i biologicznym wartościową zielen cmentarną,
- użytkowanie i rozbudowa cmentarza nie może naruszać zabytkowego założenia cmentarnego,
- zabrania się wykonywania robót budowlanych bez zgody właściwej terenowo służby konserwatorskiej. Zakaz ten nie dotyczy robót związanych z grzebaniem zmarłych na czynnym cmentarzu.

W strefie ochrony konserwatorskiej wokół zabytkowego cmentarza, szerokości 10 m od jego granic, należy przestrzegać następujących wymagań:

- wszelkie projekty budowlane sporządzane w strefie ochrony konserwatorskiej podlegają uzgodnieniu z właściwą terenowo służbą konserwatorską, zgodnie z przepisami odrębnymi,
- inwestor posiadający pozwolenie na budowę w strefie ochrony konserwatorskiej ma obowiązek powiadomić o rozpoczęciu robót Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elku.

Na terenie objętym planem (uchwała nr XXVIII/198/2013) występuje część obiektu wpisanego do ewidencji zabytków, podlegającego ochronie konserwatorskiej, jakim jest droga powiatowa nr 1909N, ujęta jako „aleja przydrożna do ochrony krajobrazowej” na całej swej długości.

Na terenie objętym planem (uchwała nr XXVIII/198/2013) występują udokumentowane stanowiska archeologiczne, wpisane do ewidencji zabytków, podlegające ochronie konserwatorskiej:

- obręb Wojnasy, działki nr 21/2,22/3,107/1–stanowisko archeologiczne nr 6 (AZP19-82/12), sklasyfikowane jako osada;
- obręb Niedźwiedzkie, działka nr 145–stanowisko archeologiczne nr14 (AZP19-81/61),sklasyfikowane jako ślad osadnictwa;
- obręb Wilkasy, działka nr 45 – stanowisko archeologiczne nr 15 (AZP19-81/105), sklasyfikowane jako ślad osadnictwa;
- obręb Wilkasy, działka nr 45 – stanowisko archeologiczne nr 16 (AZP19-81/106), sklasyfikowane jako ślad osadnictwa;
- obręb Wilkasy, działka nr 45–stanowisko archeologiczne nr17(AZP19-81/107),sklasyfikowane jako obozowisko.

Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- prace ziemne na obszarze stanowisk archeologicznych wymagają wyprzedzających badań archeologicznych lub prowadzenia ich pod nadzorem archeologicznym;
- prace badawcze i nadzorcze na obszarze stanowisk archeologicznych wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- kto w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia a następnie niezwłocznie zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta gminy.

Inwestycje budowlane na terenach objętych ochroną należy poddać opiniowaniu lub uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, zgodnie z przepisami odrębnymi.

Na terenie gminy obowiązuje obecnie 8 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego:

1. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Terenów Aktywności Gospodarczej w Wieliczkach, zatwierdzony Uchwałą Nr XXVI/141/2002 Rady Gminy w Wieliczkach z dnia 22 lutego 2002 r.
2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Wieliczki w obrębie wsi Małe Olecko, zatwierdzony Uchwałą Nr XXVI/142/2002 Rady Gminy w Wieliczkach z dnia 22 lutego 2002 r.
3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Wieliczki w obrębie wsi Wieliczki i Małe Olecko, zatwierdzony Uchwałą Nr XXVI/143/2002 Rady Gminy w Wieliczkach z dnia 22 lutego 2002 r.
4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części wsi Kleszczewo w gminie Wieliczki, zatwierdzony Uchwałą Nr XXVI/144/2002 Rady Gminy w Wieliczkach z dnia 22 lutego 2002 r.
5. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego zabudowy mieszkaniowej w Wieliczkach, zatwierdzony Uchwałą Nr XXVI/145/2002 Rady Gminy w Wieliczkach z dnia 22 lutego 2002 r.
6. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części wsi Wieliczki, zatwierdzony uchwałą Nr VIII/35/2003 Rady Gminy Wieliczki z dnia 30 października 2003 r.
7. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów produkcyjnych w Wieliczkach, zatwierdzony Uchwałą Nr XII/77/2008 Rady Gminy Wieliczki z dnia 19 marca 2008 r.
8. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla dwutorowej, napowietrznej linii elektroenergetycznej 400kV Ełk– granica RP na terenie gminy Wieliczki, zatwierdzony Uchwałą Nr XXVIII/198/2013 Rady Gminy Wieliczki z dnia 7 czerwca 2013 r.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Wieliczki jest to gmina wiejska położona jest we wschodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, w południowo-wschodniej części powiatu oleckiego. Od północy gmina sąsiaduje z gminą Bakalarzewo, Raczki województwa podlaskiego, od wschodu z gminą Olecko i od południa z gminą Kalinowo województwa warmińsko-mazurskiego. Gmina Wieliczki dzieli się na 21 sołectw: Cimochoy, Cimoszki, Gąsiorówko, Godziejewo, Guty, Jelitki, Kleszczewo, Krupin, Małe Olecko, Markowskie, Niedźwiedzkie, Nory, Nowe Raczki, Puchówka, Rynie, Sobole, Szeszki, Urbanki, Wieliczki, Wilkasy, Wojnasy. Pozostałe miejscowości: Gąsiorowo, Krzyżewko, Bartkowski Dwór, Norki, Bartki, Nowy Młyn, Starosty.

Gmina Wieliczki w regionalizacji fizycznogeograficznej (wg Kondrackiego) Polski położona jest w mezoregionie Pojezierza Ełckiego, należącego do makroregionu Pojezierza Mazurskiego oraz mezoregionie Pojezierza Zachodniosuwalskiego należącego do makroregionu Pojezierza Litewskiego.

Pod względem hydrograficznym cały obszar gminy Wieliczki należy do dorzecza Wisły i należy do zlewni dwóch prawo brzeżnych dopływów Biebrzy: Legi i Rospudy. Obszar gminy odwadniany jest przez dwie rzeki.

Lega wraz z lewobrzeżnymi dopływami (Kanał Wieliczki i Kanał Niedźwiedzki, rzeka Czarna) odwadnia część zachodnią obszaru, natomiast Rospuda wraz z Kanałem Rynie – część wschodnią.

Lasy i zadrzewienia zajmują 21,9% powierzchni gminy. Lasy położone są w obrębie dwóch mezoregionów przyrodniczo-leśnych Mezoregion Pojezierza Ełckiego i nieznaczna część wschodniej gminy Mezoregion Pojezierza Suwalskiego. Na terenie gminy znajduje się jeden duży i zwarty kompleks leśny o powierzchni powyżej 100 ha. Jest to Bór Kleszczowski położony w południowej części gminy.

Na terenie gminy występują następujące formy ochrony przyrody:

- Granice Obszaru Chronionego Krajobrazu Jezior Oleckich ustanowionego na podstawie Rozporządzenia nr 139 Wojewody Warmińsko-Mazurskiego z dnia 12 listopada 2008 r. w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Jezior Oleckich”,
- granice Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Legi ustanowionego na podstawie Rozporządzenia nr 155 Wojewody Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 grudnia 2008 r. w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Legi”,
- 5 pomników przyrody na obszarze Leśnictwa Kłosowo, w tym: 3 modrzewie, 1 dąb szypułkowy i aleja 16 wierzb białych.

5.2.2. Rys historyczny gminy

Do XIII w. tereny wokół tereny pomiędzy Wielkimi Jeziorami Mazurskimi na zachodzie, rzeką Niemnem na wschodzie i na północy oraz Narwią na południu. zamieszkiwały bałtyjskie plemiona Jaćwingów, spokrewnionych z Prusami i Litwinami. Na przełomie X i XI w. Bolesław Chrobry sprzymierzył się z Jaćwingami w walce przeciw Rusi i plemionom pruskim. Z tego okresu pochodzą pierwsze wzmianki kronikarzy ruskich o najazdach Rusinów na Jaćwież. W 1009 r. z misją chrystianizacyjną udał się z Polski do Jaćwieży św. Brunon z Kwerfurtu. Poniósł tam męczeńską śmierć wraz z 18 współtowarzyszami.

W ciągu XI-XIII w. Jaćwingowie toczyli walki z Polską, Rusinami oraz Prusami, a od połowy XIII w. także z Krzyżakami. Krzyżacy po zawarciu pokoju ze Świętoplekiem ks. gdańskim w 1248 r. i wygaśnięciu powstania Prusów rok później rozpoczęli podbój pld.-wsch. ziem pruskich, a w dalszej kolejności również Jaćwieży, która wspomagała Prusów podczas powstania. To doprowadziło Krzyżaków do konfliktu z ks. kujawsko-łęczyckim Kazimierzem. Kazimierz dążył do narzucenia zwierzchnictwa przynajmniej części plemion pruskich, w tym ziemia Połekszan i Galindów i Jaćwingów.

Sprawą jaćwieską interesował się także książę halicki Daniel znajdujący się w sojuszu z księciem Siemowitem Mazowieckim, młodszym bratem Kazimierza, oraz władca litewski Mendog. O ziemię Jaćwingów rozgorzała między nimi rywalizacja, dyplomatyczna i zbrojna, która prowadziła do częstej zmiany układu sił. Zakon krzyżacki znalazł wsparcie dla swych pretensji do Jaćwieży u księcia Litwy Mendoga, który po chrzcie i koronacji nadał w 1253 r. część ziem jaćwieskich Krzyżakom, zresztą nie mając do nich praw. Także Bolesław Wstydlivy ks. krakowski i sandomierski wraz z ks. mazowieckim Siemowitem podjęli próbę chrystianizacji Jaćwingów. W latach 1248-1249 poprowadzili oni wyprawę na Jaćwingów, która jednak zakończyła się niepowodzeniem. W odwecie w 1256 r. Jaćwingowie najechali i złupili Małopolskę.

Tymczasem Kazimierz uzyskał od papieża zgodę na przejęcie we władanie tych ziem pogańskich, których mieszkańcy przyjmą dobrowolnie chrzest. Prawdopodobnie wspierał o pokojową misję prowadzoną wśród Prusów przez arcybiskupa pruskiego Alberta i biskupa jaćwieskiego Henryka. Jednak Krzyżakom udało się pozyskać protekcję kurii papieskiej, a także pogodzić ze Świętoplekiem gdańskim, co umożliwiło im dalszą ekspansję. W 1257 r. Zakon zawarł ugodę z Kazimierzem i Siemowitem, w wyniku której zrzekli się oni pretensji do południowych ziem pruskich na rzecz Krzyżaków. Jednocześnie papieżstwo odwołało poparcie dla polsko-czeskiej misji franciszkańskiej i wzmocniło prokrzyżacką misję dominikańską.

W celu chrystianizacji Jaćwingów na północno-wschodnim pograniczu Małopolski książę Bolesław zorganizował biskupstwo w Łukowie. W 1264 r. książę Bolesław Wstydlivy zorganizował kolejną, tym razem zakończoną zwycięstwem, wyprawę na Jaćwież. W bitwie pod Brańskiem dnia 23 czerwca 1264r. zginął

Książę Jaćwingów Komata. Ciosem dla polskich planów chrystianizacyjnych w Galindii i kraju Połekszan i Jaćwingów była śmierć księcia Kazimierza w 1267 r.

W dalszym ciągu trwały najazdy Jaćwingów i współdziałających z nimi Litwinów. W lipcu 1273 r. Litwini najechali na Lubelszczyznę, dokonując wielu zniszczeń. W odwecie za najazd książę sieradzki i dziedzic księstwa krakowsko-sandomierskiego Leszek Czarny zorganizował wyprawę na Jaćwież w grudniu 1273r. Ponownie w 1278r. Litwini i Jaćwingowie najechali na Lubelszczyznę. Pod Łukowem zostali pokonani przez Leszka Czarnego. W 1282 r. doszło do kolejnego najazdu Jaćwingów na Lubelszczyznę. Zostali pod Łopiennikiem ponownie pokonani przez Leszka Czarnego, wówczas już księcia krakowsko-sandomierskiego, który ruszył w pogoń za pokonanymi Jaćwingami i doszedł ich za Narwią. Bitwa, jaka się wówczas rozegrała, skończyła się całkowitym pogromem Jaćwingów, którzy w 1283 r. wraz ze swoim wodzem Skomandem poddali się Krzyżakom. Resztki plemienia zostały przesiedlone przez Zakon Krzyżacki na Sambię (w tzw. kącie sudowski), część uszła na Litwę oraz na Mazowsze. W wyniku przesiedlenia i ucieczki Jaćwingów ich ziemie zostały prawie zupełnie wyludnione – powstała tzw. pustka plemienna, pokryła je puszcza, której przynależność państwowa nie była jasna (w 1392 r. Krzyżacy wzniesli nad Nettą zamek Metenburg wkrótce zburzony przez Litwinów). W wyniku pokoju melneńskiego w 1422 r. ziemie te podzielono między Wielkie Księstwo Litewskie, zakon krzyżacki i Polskę.

Tereny należące obecnie do gminy Wieliczki zostały przyznane Krzyżakom. Zostały one zasiedlone stosunkowo późno. Obszar ten należał w XV w. do wójtostwa leckiego (giżyckiego), podlegającego komturowi w Pokarminie. Na przełomie XV i XVI w. utworzono w Stradunach koło Ełku komornictwo obejmujące m.in. wschodnią część wójtostwa leckiego, które po 1525 r. przekształcono w starostwo. Starostwo straduńskie obejmowało teren późniejszego powiatu oleckiego, północną część ełckiego i wschodnią część giżyckiego. Po 1466 r. Prusy Zakonne zostały podporządkowane Polsce jako lenno. W 1525 r. nastąpiła sekularyzacja Zakonu i wprowadzenie w Prusach luteranizmu.

Bardziej intensywne osadnictwo rozpoczęło się na tych terenach dość późno – w 1471 r. komturz Pokarmina nadał Stanisławowi Litwinowi na prawie magdeburskim 15 włók we wsi Sobole. Według wzmianki z 1540 r. Wieliczki obejmowały wówczas trzy włóki sołeckie oraz 40 włók czynszowych na prawie chełmińskim. W 1552 r. istniała tu parafia ewangelicka, której pierwszym pastorem był szlachcic polski Stanisław Rybiński. W 2 poł. XVI w. zorganizowano przy parafii szkołę. W latach 1651-1654 proboszczem w Wieliczkach był również polski szlachcic Jan Gallini. W 1664 r. proboszczem był już Michał Gizewiusz. Do parafii należały wsie: Wieliczki, Wojnasy, Zatyki, Olecko Małe, Puchówka, wieś szlachecka Markowskie oraz wolne wsie: Wilkasy, Sobole, Szeszki, Kleszczewo, Niedźwiedzkie, Refusowizna, Rynie, Bronaki, Urbanki, Jelitki, Bartki i Starosty. Obejmowały one obszar 581 włók i 13 morgów. W 1600 r. we wsi mieszkali sami Polacy.

W 1656 r., podczas potopu szwedzkiego i wojny polsko-brandenburskiej, sprzymierzeni z Polską Tatarzy spalili Wieliczki wraz z kościołem. Następna klęska spadła na te tereny podczas wielkiej wojny północnej (1700-1718). Nawiedziła je wówczas wielka epidemia dżumy. Opisuje ją utwór Michała Grodzkiego „Mórw Prusach w roku 1709”, opublikowany po raz pierwszy w Królewcu w 1716 r. Grodzki urodził się w Wieliczkach około 1682 r. Kształcił się w Królewcu, pełnił funkcję kierownika szkoły w Cichach, potem był diakonem, a następnie pastorem w Ostrymkole pod Ełkiem, do 1747 r.

Dotkliwe dla mieszkańców były również przemarsze wojsk rosyjskich podczas wojny siedmioletniej (1756-63). Kampanie napoleońskie z roku 1807 oraz 1813 ponownie oznaczały straty i zniszczenia. Potem nastąpił 100-letni okres, podczas którego Prusy nie zostały dotknięte żadnymi działaniami wojennymi. Czasy pokoju w XIX w. umożliwiły stopniowy rozwój regionu. W początkach XIX w. przeprowadzono w Prusach wielkie reformy agrarne. W 1807 r. zniesiono poddaństwo chłopów, a w 1811 r. został wydany edykt uwłaszczeniowy.

W Cimochach utworzono komorę celną, przez którą przechodziły len, zboże, płótno importowane z Rosji. W 1860 r. utworzono tu urząd pocztowy, wprowadzono komunikację omnibusową. W latach 50. i 60. rozpoczęto budowę dróg lokalnych Olecko-Cimochy i Wieliczki-Guty. Parafia w Cimochach powstała w 1906 r. Należały do niej, oprócz Cimoch, Wierzbowo, Zanie, Sozie, Szeszki, Chmielnik i Dorsze. Pierwszym

pastorem (1906-1908) był Karol Otto Matern. Nabożeństwa odbywały się w miejscowej szkole. Parafia w Cimochach liczyła 2200 osób, z czego 1600 Polaków. Natomiast parafia Wielicka w 1890 r. 4692 osób, w tym 3 970 Polaków.

Wybuch I wojny światowej zakończył 100-letni okres pokoju Ziemi Oleckiej. Dnia 4 sierpnia 1914 r. Cimochy zostały zajęte przez kawalerię rosyjską. 18 sierpnia Rosjanie otoczyli Olecko, a następnego dnia je zajęli. Dowódca 8 armii Paul Hindenburg rozbił pod koniec sierpnia 1914 r. 2. armię rosyjską gen. A. Samsonowa w bitwie pod Tannenbergiem. Następnie dnia 4 września uderzył na 1. armię rosyjską gen. Rennenkampfa i rozbił ją w okolicach Wielkich Jezior Mazurskich. Dnia 11 września do Olecka wkroczyły ponownie wojska niemieckie. Od dnia 30 września do 2 października toczyły się boje koło Raczek, a od 5 do 7 października w okolicach Cimoch. Nastąpiła kontrofensywa rosyjska. Ewakuowano ludności cywilnej z powiatu oleckiego. Dnia 6 listopada do Olecka Rosjanie ponownie wkroczyli. Ponowna ofensywa niemiecka doprowadziła 12 lutego 1915 r. do oswobodzenia Olecka. Z tych czasów pochodzą liczne cmentarze wojenne na terenie gminy. Wobec przesuwania się frontu na wschód, w 1915 r. wybudowano linię kolejową Olecko-Suwałki, która prowadziła przez Wieliczki, Wilkasy i Cimochy.

Po I wojnie światowej, zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego, powiat olecki został objęty plebiscytem, który nie przyniósł dobrych dla Polski wyników. Wzmogła się wówczas akcja germanizacyjna, w wyniku czego w 1925 r. tylko niecałe 9% ludności powiatu przyznawało się do języka polskiego.

II wojna światowa doprowadziła do kolejnej tragicznej dla Mazur odmiany losów. Po ataku niemieckim na Polskę, w pierwszych dniach wojny na wschodnim odcinku granicy doszło w nocy z 2 na 3 września 1939 r. do walk prowadzonych przez oddział Suwalskiej Brygady Kawalerii pod dowództwem majora Witkowskiego. Oddział ten przekroczył granicę wzdłuż drogi Cimochy-Olecko, zdobywając m.in. stanowisko ogniowe broni maszynowej, strażnicę Grenzschtzu, stację kolejową.

W końcowym okresie wojny nastąpiła ewakuacja ludności cywilnej. Pod koniec października 1944 r. powiat olecki opuściło już większość ludności. Pozostali uciekli przed nadchodzącym frontem na przełomie grudnia i stycznia 1945 r. Po objęciu powiatu oleckiego przez Polską administrację rozpoczęto zasiedlanie jego terenów uchodźcami z Kresów Wschodnich oraz osadnikami z terenów przygranicznych i z Polski Centralnej.

Obecnie gmina Wieliczki wchodzi w skład powiatu oleckiego, województwa warmińsko-mazurskiego. W latach 1975-1998 gmina administracyjnie należała do województwa suwalskiego.

5.3. Dziedzictwo materialne – zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

• ROZWÓJ PRZESTRZENNY ZABUDOWY MIESZKANIOWEJ GMINY WIELICZKI

Wieś Wieliczki, będąca ośrodkiem gminnym, skupiającym nie tylko ludność związaną z rolnictwem, w sposób naturalny rozwijała się i wzbogacała o obiekty usługowe, zabudowę mieszkaniową jednorodzinną i zabudowę mieszkaniową wielorodzinną. Dzisiejszy układ ruralistyczny, którego głównym elementem jest zabytkowy, drewniany kościół z 1676 r. obejmuje znacznie większą powierzchnię niż pierwotne założenie historyczne. Wzdłuż dróg ukształtowała się współczesna zabudowa wiejska. Istniejący układ ruralistyczny tworzy szereg nowych obiektów, których formy architektoniczne znacząco odbiegają od dawnych tradycji budowlanych. Tradycyjne domy ceglane pokryte dachówką ceramiczną są sukcesywnie wypierane przez inne formy. W latach 70-tych i 80-tych PRL nastąpiła największa degradacja krajobrazu kulturowego Wieliczek, kiedy powstawały dwukondygnacyjne, kubikowe formy domów mieszkalnych i budynków usługowych, pokryte niskimi lub płaskimi dachami. Tradycyjne pokrycia dachówką ceramiczną są wypierane przez blachę w różnych kolorach i profilach. Proste geometryczne formy zastosowano w budynkach usługowych np. zabudowa mieszkaniowa wielorodzinną, szkoła, Urząd Gminy, itp. Historyczny krajobraz kulturowy Wieliczek zmienia się nie do poznania. Jedynie sylwetka kościoła pozwala na identyfikację tego miejsca.

Na obszarze gminy Wieliczki osadnictwo wiejskie charakteryzuje się na ogół rozproszoną zabudową związaną z użytkowanymi gruntami rolnymi. Zwarty układ urbanistyczny występuje w miejscowości gminnej

Wieliczki oraz w miejscowości Cimochy. Mniejsze skupiska zabudowy występują w miejscowościach: Niedźwiedzkie, Wilkasy, Małe Olecko, Kleszczewo, Markowskie, Krupin, Wojnasy.

Historyczne skupiska wiejskiej zabudowy występują w miejscowościach, w których funkcjonowały Państwowe Gospodarstwa Rolne na bazie dawnych zespołów dworsko-folwarcznych: Nowy Młyn, Nory, Gąsiorówko, Bartki. Zostały one w dużym stopniu pozbawione swych walorów historycznych poprzez degradację techniczną i użytkową budynków. W sąsiedztwie dawnej zabudowy powstały obiekty produkcyjne PGR oraz budownictwo mieszkaniowe wielorodzinne (Nory). Najwięcej zabytków architektonicznych udokumentowano w miejscowościach: Nowy Młyn, gdzie znajduje się dawny zespół folwarczy z XIX/XX w.; Nory, gdzie znajduje się dawny zespół dworsko-folwarczy z XIX/XX w.; Bartki, gdzie znajduje się dawny zespół dworsko-folwarczy z XIX/XX w.; Gąsiorówko (Kijewo), gdzie znajduje się dawny zespół dworsko-folwarczy z XIX/XX w.; Krupin, gdzie zachowały się trzy zabytkowe domy drewniane z XIX w.; Kleszczewo, gdzie znajdują się 2 zabytkowe domy murowane z XIX/XX w.

W wielu miejscach zachowały się dawne wiejskie domy mieszkalne i zabudowania gospodarskie, murowane z czerwonej cegły, pokryte prostym dwuspadowym dachem, z dachówką ceramiczną. Ceglane elewacje często ozdobione są detalami wykonanymi w cegle (nadproża, gzymsy, narożniki, itp.). Część starych domów jest otynkowana, czasami z zachowaniem tradycyjnych detali architektonicznych takich jak gzymsy, kształt okien, drzwi, wrót, elementów wejściowych, itp. Zabudowa taka jest charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego gminy, w który wpisują się również ceglane piętrowe domy związane z funkcjonowaniem linii kolejowej.

Dzisiejszy krajobraz kulturowy gminy Wieliczki stracił swój dawny charakter. Różnorodność materiałów wykończeniowych sprawiła, że ulice Wieliczek, Cimoch i innych zwartych zespołów zabudowy stały się kolorowe. Domy są różnorodne w formach, rzadko kiedy harmonizują ze sobą. Obrazuje to pozytywne przemiany ekonomiczne w społeczności lokalnej, zarówno w skali indywidualnej jak i zbiorowej, przemiany technologiczne w budownictwie, przemiany we wzorcach estetycznych, przemiany w utrzymaniu porządku na swoich posesjach, itp. O ile poszczególne przemiany mają charakter pozytywny i kreatywny, to jednak nie przekładają się one na tzw. ład przestrzenny. Przemiany mają charakter spontaniczny, silnie nacechowany indywidualnością inwestorów. Przemiany przestrzenne od prawie 20 lat nie są regulowane aktami prawa miejscowego jakimi są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Trzeba również podkreślić, że dawny krajobraz kulturowy gminy nie jest możliwy do przywrócenia. Dzisiejszy obraz wsi jest obrazem dzisiejszej kultury budowlanej społeczności lokalnej i składa się na współczesny krajobraz kulturowy, wielofunkcyjny, czasem harmonijny, a czasem pełen kontrastów i dysonansów przestrzennych.

Zabudowania gospodarcze towarzyszące zabudowie zagrodowej przechodzą metamorfozę znacznie wolniej. Na małych budynkach na ogół zachowuje się proste tradycyjne formy architektoniczne. Nowe budynki inwentarskie są na ogół znacznie większe niż dawne. Ze względów technicznych i technologicznych połacie dachowe na nich są znacznie większe i bardziej płaskie. W zabudowie zagrodowej powstają wysokie, przemysłowe formy silosów zbożowych, obce historycznemu krajobrazowi kulturowemu.

Przemiany krajobrazu kulturowego w miejscowościach Wieliczki i Małe Olecko tworzy najczęściej ludność nierolnicza, pragnąca zamieszkać lub przynajmniej wypoczywać blisko natury, z dala od hałaśliwych skupisk ludzkich. Powstające nowe obiekty na ogół stanowią wartość estetyczną i architektoniczną, lecz nie zawsze są kontynuacją dawnych tradycji budowlanych. Nowe obiekty, na które składają się nowe budynki i nowe (na ogół nierolnicze) zagospodarowanie terenu, są wyrazem współczesnych potrzeb osiedlającej się ludności, możliwości ekonomicznych i możliwości technologicznych. Zmieniają one historyczny krajobraz kulturowy w sposób można powiedzieć dyskretny. Zjawisko to nie ma jeszcze charakteru masowego, więc wpisuje się harmonijnie w krajobraz przyrodniczy, o ile lokalizacja nie jest wyeksponowana na wzniesieniach.

Obszar gminy Wieliczki w historii przynależał do Prus Wschodnich, o czym dobitnie świadczą wciąż widoczne w krajobrazie kulturowym tradycje budowlane.

O dawnej tożsamości kulturowej rdzennej ludności zamieszkałej dawniej w gminie Wieliczki świadczy ilość zabytkowych cmentarzy ewangelickich.¹

- **ZASADY OCHRONY ZABYTKOWYCH UKŁADÓW PRZESTRZENNYCH**

W wypadku układów szczególnie cennych opieka nad nimi powinna zmierzać do zachowania i uczynienia historycznego układu przestrzennego oraz do konserwacji jego głównych elementów – tworzących go obiektów, także przebiegu głównych ciągów komunikacyjnych i układów zieleni zabytkowej. Należy dążyć do utrzymania historycznych podziałów własnościowych i sposobów użytkowania gruntów.

W pozostałych wypadkach należy dążyć do zachowania podstawowych elementów historycznego rozplanowania, w tym przede wszystkim układu dróg, podziałów geodezyjnych i sposobu zagospodarowania działek siedliskowych.

Układ ruralistyczny wsi jest zabytkiem i dlatego każdy obiekt w obrębie układu pod względem prowadzonych przy nim robót budowlanych podlega reglamentacji konserwatorskiej. Art. 94 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami wyznacza, że w postępowaniach administracyjnych dotyczących historycznych układów ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych oraz terenów, na których znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych, strony tych postępowania mogą być zawiadamiane o decyzjach i innych czynnościach ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez obwieszczenie lub winny zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości sposób publicznego ogłaszania.

Zachowanie i ochrona ładu przestrzennego oraz zapewnienie zrównoważonego rozwoju stanowią podstawową przesłankę dla ustaleń planu miejscowego. Ochrona zabytków w planowaniu przestrzennym polega na ustanowieniu ochrony obiektów, zespołów, krajobrazu kulturowego na terenie objętym miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (lub studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego) poprzez odpowiednio sformułowane zapisy w tych dokumentach planistycznych. Zapisy w tych dokumentach, po ich uchwaleniu przez radę gminy, stają się częścią aktu prawnego (lub podstawą do jego utworzenia, w przypadku studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy), powszechnie obowiązującego na obszarze działania organów ustanawiających go. Celem ochrony jest zagwarantowanie na terenie objętym opracowaniem planistycznym trwałego zachowania, właściwego zagospodarowania i użytkowania zabytków archeologicznych, historycznych układów ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych i ich otoczeń oraz krajobrazu kulturowego i utrzymania tym samym zróżnicowania krajobrazu kulturowego kraju.

¹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wieliczki

• OBIEKTY SAKRALNE

Kościół parafialny pw. narodzenia NMP, Wieliczki

Zdjęcia nr1,2. Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP, Wieliczki

Pierwsza historyczna wzmianka o miejscowości Wieliczki pochodzi z 1541 r. W 1552 r. rozpoczęto budowę kościoła. Jednak najazd tatarski w 1656 r. zniszczył zarówno kościół, jak i wioskę. W dwa lata później przystąpiono do budowy nowej świątyni, którą w 1674 r. zniszczył straszny huragan. W 1676 r. stanął nowy kościół – istniejący do dziś. Pod świątynią usytuowano dwie krypty przeznaczone na grobowce. W XIX w. zostały one zasypane. W latach 1925/27 podczas generalnego remontu, gdy zakładano pod kościołem ogrzewanie, natrafiono na 23 trumny z XVII w. Do 1945 r. kościół należał do ewangelistów. Parafię erygował 7 września 1956 r. Ks. infułat Stefan Biskupski.

Jest to kościół barokowy, jednonawowy z wydzielonym prezbiterium zamkniętym trójboczną absydą. Wzniesiono go na planie prostokąta o wymiarach 31,80 m x 13,05 m i posadowiono na fundamencie z kamienia polnego. Korpus, chór i boczne aneksy wykonano z drzewa modrzewiowego w konstrukcji zrębowej, węglowanej na jaskółczy ogon. Kwadratowa, trzykondygnacyjna wieża posiada konstrukcję szkieletową. Całość oszalowana została deskami. Korpus nawowy przykryto dachem dwuspadowym krytym gontem, wieżę zwieńczono dachem czterosпадowym z iglicą, kulą i chorągiewką z datą 1767. Od strony północnej i południowej znajdują się boczne kruchty, od strony północnej do prezbiterium przylega także zakrystia. Wnętrze, z zachowanymi emporami bocznymi, nakryto stropem płaskim. Kościół okala kamienny mur.

Wyposażenie: Barokowy ołtarz główny, bogato ornamentowany, został wykonany w 1708 r. przez snycerza Bildhauera Schöbela z Olecka. W tym samym stylu wykonana została ambona, ufundowana w 1712 r. przez proboszcza Michała Giżyckiego i jego małżonkę Catinę von Prauswaldin. Na ścianie północnej, po lewej stronie wejścia do zakrystii, naprzeciw ambony znajduje się ołtarz boczny pochodzący z 1654 r. (z wyposażenia dawnego kościoła, który został zniszczony w 1674 r.). Naprzeciw ołtarza głównego umieszczony jest chór muzyczny z bocznymi emporami, wsparty na 10 filarach. Znajdujące się na chórze organy pochodzą prawdopodobnie z 1876 r. Zniszczone przez Rosjan w trakcie walk podczas I wojny światowej zostały odrestaurowane przez organmistrza Nowaka z Królewca w 1920 r. Jest tutaj także chrzcielnica z XIX w., z elementami swojej poprzedniczki z 1660 r.

Niegdyś na wieży kościelnej znajdowały się dwa bogato zdobione dzwony, odlane w Królewcu: jeden z 1660 r., drugi z 1762 r. Pierwszy z nich został zdemontowany w 1943 r. i przeznaczony na potrzeby przemysłu wojennego, drugi zaginął. Obecnie ich miejsce zajmują dwa nowe dzwony: z 1914 r. i z 1979 r.²

• CMENTARZE

Cmentarze stanowią ważny element krajobrazu kulturowego, są elementem dziedzictwa materialnego – opatrzone cennymi zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu, a równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego – jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku wydaje się rzeczą oczywistą, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania – oznakować tablicami informacyjnymi.

Na terenie gminy Wieliczki znajduje się aż 39 zabytkowych cmentarzy. Wszystkie ujęte są w gminnej ewidencji zabytków, z tego aż 9 wpisanych jest do rejestru zabytków: 30 to cmentarze ewangelickie, a tylko dwa są w obrządku rzymsko-katolickim. I wojna światowa pozostawiła w gminie 7 cmentarzy wojennych i kwatery wojenne na 3 cmentarzach ewangelickich.

Stan zachowania cmentarzy jest zróżnicowany. Cmentarze ewangelickie są bardzo złym stanie, są zaniedbane, zarośnięte i nie oznakowane. Cmentarze wojenne są w dobrym stanie – są ogrodzone, wykoszone i porządkowe. Stan zachowania cmentarzy rzymsko-katolickich jest dobry.

Poniżej opisano cmentarze, które wpisane są do rejestru zabytków.

Cmentarz ewangelicki, Cimoszki(dz. nr 26)

Cmentarz założony w 2 poł. XIX w. położony między najbardziej na północy wysuniętymi zabudowaniami wsi Cimoszki. Założony na planie zbliżonym do koła, na lekkim wzniesieniu, wśród łąk. Granicę wyznaczają małe skarpy. Teren porośnięty młodymi lipami i osikami; starsze lipy – średnica ok. 30-40 cm. Pojedyncze nagrobki i krzyże nagrobne. Stan zachowania – zły.

Cmentarz ewangelicki, Kleszczewo(dz. nr 541)

Cmentarz założony w 2 poł. XIX w. Cmentarz położony przy drodze gruntowej Kleszczewo-Starosty, po jej zachodniej stronie, ok. 1,2 km na północny-wschód od Kleszczewa. Założony na planie prostokąta, granice czytelne, wyznaczone skarpami i szpalerami świerków. Nieliczny starodrzew, teren porośnięty młodymi drzewami i krzewami. Nieliczne nagrobki. Stan zachowania – zły.

Cmentarz ewangelicki, Kleszczewo(dz. nr 137)

Cmentarz założony w poł. XIX w. Cmentarz położony przy drodze gruntowej Kleszczewo–Jelitki w odległości ok. 1 km od wsi Kleszczewo w kierunku południowo-zachodnim. Założony na planie zbliżonym do prostokąta, granicę wyznacza skarpa. Na cmentarzu znajduje się grób nieznanego niemieckiego żołnierza z 1914 r. Zachowany nieliczny starodrzew. Teren zarośnięty krzewami. Stan zachowania – zły.

Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej, Guty(dz. nr 65/2,71)

Cmentarz założony w 1914 r. Cmentarz położony ok. 600 m na wschód od szosy Olecko-Ełk, między Kleszczewem i Mikołajkami, nad rzeką Czarną, w pobliżu PGR Guty. Założony na planie zbliżonym do prostokąta, na zboczu góry. Na cmentarzu spoczywa 29 żołnierzy rosyjskich i 13 żołnierzy niemieckich. Zachowane krzyże nagrobne. Teren trudnodostępny, zarośnięty. Stan zachowania – zły.

²http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_pw._Narodzenia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Marii_Panny_w_Wieliczkach (data dostępu 05.12.2024 r.)

Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej, Markowskie(dz. nr 8)

Cmentarz założony po 1914 r. Cmentarz położony ok. 500 m od wsi Markowskie w kierunku zachodnim, przy drodze Markowskie-Krupin, przylega do cmentarza ewangelickiego. Założony na planie prostokąta, układ czytelny. Granicę wyznacza kamienne i drewniane ogrodzenie. Przy wejściu na kamiennych słupkach dwie tablice informacyjne (w języku polskim i niemieckim). Tablica polskojęzyczna głosi:

„CMENTARZ WOJENNY • 1914-1918 • POCHOWANI: 117 ŻOŁNIERZY • NIEMIECKI 41 ROSYJSKICH • OBIEKT ZABYTKOWY • PODLEGA OCHRONIE PRAWNEJ”. Na cmentarzu znajduje się pomnik, na którym widnieją inskrypcje: „UNSERNGEFALLENEN • 1914-1918”. Obiekt odrestaurowany w 1996 r. Stan zachowania – dobry.

Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej, Norki (dz. nr 507)

Cmentarz założony w 1914 lub 1915 r. Cmentarz położony bezpośrednio przy szosie Wieliczki-Ełk, po jej zachodniej stronie, w odległości ok. 500 m na południe od zabudowań PGR Norki. Cmentarz założony na planie prostokąta. Teren ukształtowany tarasowo (3 tarasy). Układ czytelny, na mogiłach zachowane krzyże. Teren ogrodzony. Na cmentarzu spoczywa 6 żołnierzy rosyjskich, w tym 1 oficer oraz 7 żołnierzy niemieckich, poległych w walkach toczących się na tym terenie jesienią 1914 r. Stan zachowania – dobry.

Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej, Nowy Młyn (dz. nr 185)

Cmentarz założony w 1914 r. Usytuowany przy szosie Wieliczki-Ełk, po jej wschodniej stronie, na wysokości miejscowości Nowy Młyn. Założony na planie prostokąta. Układ czytelny, teren ogrodzony. Na cmentarzu pochowano 16 nieznanymi żołnierzy rosyjskich i 1 niemieckiego, którzy polegli na tym terenie jesienią 1914 r. Stan zachowania – dobry.

Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej, Sobole (Wilkasy) (dz. nr 3195/4)

Cmentarz założony po 1914 r. Cmentarz położony w lesie, po północnej stronie szosy Olecko-Raczki, w odległości 1 km na zachód od wsi. Od północy graniczy z cmentarzem ewangelickim. Założony na planie prostokąta. Jeden jego bok tworzy łuk obsadzony lipami. Zachowane krzyże nagrobne. Pochowano na nim 39 żołnierzy niemieckich i około 40 rosyjskich w dwóch mogiłach zbiorowych. Odrestaurowany w 1996 r. Stan zachowania – dobry.

Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej, Wieliczki (dz. nr 38)

Cmentarz założony w 1914 r. Cmentarz położony po zachodniej stronie szosy Olecko-Wieliczki, w odległości ok. 500 m od Wieliczek, na wzniesieniu. Założony na planie prostokąta, granicę wyznacza szpaler drzew. Na cmentarzu spoczywają niemieccy i rosyjscy żołnierze, których nazwiska widnieją na krzyżach nagrobnych. Dwa groby kryją nieznanymi żołnierzy. Odrestaurowany w 1996 r. Stan zachowania – dobry.

• ZESPOŁY DWORSKO-FOLWARCZNE

Zespół dworsko-folwarczny, Bartkowski Dwór nr1

Zdjęcie nr 3. Dwór w zespole dworsko-folwarcznym, Bartkowski Dwór nr1

Majątek ziemski w Bartkovskim Dworze został założony prawdopodobnie w XIX w. Układ przestrzenny założenia ukształtowany został przed I wojną światową, prawdopodobnie na przełomie XIX i XX w.

Dwór usytuowany pośrodku południowej krawędzi podwórza gospodarczego, do którego zwrócony jest frontem. Za tylną elewacją rozpościera się park. Stan zachowania średni. Obiekt wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia poszycia dachu; remontu elewacji.

Budynek dworu jednokondygnacyjny, z poddaszem użytkowym. Murowany z cegły ceramicznej, pełnej, na zaprawie wapiennej; tynkowany. Dach dwuspadowy, kryty dachówką ceramiczną, z czterema lukarnami oraz trójkątnym zwieńczeniem ryzalitu w obu połaciach. Opaski okienne w oknach kondygnacji poddasza. W elewacji frontowej boniowania wyrobione w tynku.

Park w kształcie prostokąta, o krótszych bokach skierowanych na wschód i zachód, zajmuje obszar pokrywający się z szerokością podwórza, na południu ograniczony skarpą. Nieliczny starodrzew.

W zespole także znajduje się:

- grób w ogrodzie, który w latach powojennych został przekształcony na pola. Zaznaczony obecnie na powierzchni kamiennym obeliskiem.
- piwnica-magazyn usytuowana na zachód od parku, wśród pól uprawnych. Obiekt murowany z cegły. Sklepienie kolebkowe. Wejście od wschodu.

Zespół dworsko-folwarczny, Gąsiorówko nr 6

Zdjęcia nr 4,5. Dwór w zespole dworsko-folwarcznym, Gąsiorówko nr 6

Dwór powstał na przełomie XIX i XX w. Pierwszym właścicielem była rodzina Braczko. Po II wojnie światowej dwór był siedzibą PGR, obecnie własność prywatna.

Jednokondygnacyjny, podpiwniczony budynek, na rzucie prostokąta, nakryty dachem naczółkowym. Murowany z cegły ceramicznej pełnej, tynkowany, z poddaszem użytkowym. Od frontu weranda pod dachem dwuspadowym, od podwórza ganek pod daszkiem pulpityowym. Weranda ozdobiona pilastrami i dekoracyjnym obramieniem zamurowanego wejścia. Całość poprzedzona podestem ze schodami symetrycznie opadającymi wzdłuż werandy. Stan zachowania – średni.

Park założony na planie zbliżonym do prostokąta, do południa ograniczony drogą Kijewo – Guty, od północy dworem, od wschodu i zachodu drogami prowadzącymi do folwarku. Nieliczny drzewostan, głównie na obrzeżach parku. Stan zachowania – dobry.

Postulaty dotyczące konserwacji: pielęgnacja drzewostanu, regularne wykaszanie i uprzążanie terenu.

Zespół dworsko-folwarczny, Nory nr1

Zdjęcia nr 6,7,8,9. Dwór, stajnia i obora w zespole dworsko-folwarcznym, Nory nr1

Miejscowość ta istniała już w 1553r., a przywilej lokacyjny na cztery włóki sołeckie otrzymała od starosty straduńskiego, Krzysztofa Glaubitza, w 1560 r.

W XVII i XVIII w. majątek ziemski był w posiadaniu polskich rodzin szlacheckich Ciesielskich i Okołowiczowiczów. Pod koniec XIX i na początku XX w. Nory należały do rodziny Hillmann. Majątek w Norach wraz z folwarkiem Norki miał powierzchnię prawie 600 ha. W majątku znajdował się dwór i młyn.

Dwór pochodzi z XIX/XX w., wraz z zespołem gospodarczym i parkiem, leży po wschodniej stronie drogi Wieliczki-Ełk. Budynek murowany z cegły, dwukondygnacyjny, podpiwniczony, pod dachem czterospadowym, krytym dachówką ceramiczną. Fundamenty i cokół z kamienia łamanego. Budynek na rzucie prostokąta z czterokolumnowym podjazdem od północy, prostokątną werandą od wschodu i półkolistym ryzalitem od południa. Stan zachowania – bardzo dobry.

W skład zespołu wchodzi także:

- stajnia koni roboczych, ob. stajnia – chlewnia – obiekt składa się z trzech jednokondygnacyjnych budynków, murowanych z cegły i kamienia polnego, nakrytych dwuspadowym dachem. Część środkowa nieco wyższa, z poddaszem użytkowym, z trójkątną facjatą na osi.
- obora, ob. chlewnia – jednokondygnacyjny budynek, murowanych z cegły i kamienia polnego, tynkowany, nakryty dwuspadowym dachem. W elewacji przedniej i tylnej dobudówki pod dachem dwuspadowym.
- pozostałości parku – park rozciąga się za tylną elewacją dworu. W środkowej części parku znajdował się niewielki owalny staw. Mimo likwidacji dużych fragmentów parku i osuszeniu stawu, park zachował cechy krajobrazowe.

• **INNE OBIEKTY**

Wodociągowa wieża ciśnień kolejowa, Cimochy

Zdjęcie nr10. Wodociągowa wieża ciśnień kolejowa, Cimochy

Wodociągowa wieża ciśnień kolejowa w zespole stacji kolejowej, która usytuowana jest w Cimochach przy ul. Kolejowej. Zbudowana około 1915 r. Jest to budynek na rzucie koła, z prostokątnym portalem wejścia od południa. Fundamenty z kamienia polnego, ściany zewnętrzne z cegły ceramicznej, pełnej, na zaprawie cementowo-wapiennej. Budynek dwukondygnacyjny, w formie cylindrycznej, zwężający się stożkowo ku górze. Dach kryty papą. Stan zachowania – średni. Obiekt wymaga przede wszystkim zabezpieczenia okien i drzwi.

Młyn wodny w zespole folwarcznym, Nowy Młyn nr1

Zdjęcie nr11. Młyn wodny w zespole folwarcznym, Nowy Młyn nr1

Czterokondygnacyjny budynek, na rzucie prostokąta, nakryty dwuspadowym dachem. Fundamenty i dolne partie młyna z kamieni polnych. Ściany z cegły ceramicznej, pełnej, na zaprawie wapiennej. Budynek częściowo tynkowany, częściowo licowany cegłą. Stan zachowania – średni.

Do budynku młyna przylega dom młynarza. Dwukondygnacyjny, podpiwniczony budynek, murowany z cegły, tynkowany, nakryty dachem dwuspadowym. Wzniesiony na rzucie litery „L”, z ryzalitem na osi elewacji frontowej.

Młyn i dom młynarza, ob. dom mieszkalny i elektrownia, Starosty nr 2

Zdjęcie nr12.Młyn i dom młynarza, ob. dom mieszkalny i elektrownia, Starosty nr2

Obiekt powstał k. XIX w./pocz. XX w. Budynek murowany cegły, na rzucie prostokąta, o trzech bryłach różnej wysokości: wysoką – trzykondygnacyjną częścią produkcyjną (młyn), niższą – dwukondygnacyjną częścią mieszkalną oraz jednokondygnacyjną przybudówką. Obiekt podpiwniczony pod częścią mieszkalną. Młyn i przybudówka pod dachami dwuspadowymi, odpowiednio z blachy i papy; część mieszkalna pod dachem trójspadowym, krytym dachówką esówką. Elewacja zdobiona pionowymi pasami w drugiej i trzeciej kondygnacji oraz gzymsem rozdzielającym pierwszą i drugą kondygnację. Stan zachowania: średni.

Budynek dworca w zespole stacji kolejowej, ob. budynek mieszkalny z magazynem, Wieliczki, ul. Lipowa 61

Zdjęcie nr13.Budynek dworca w zespole stacji kolejowej, ob. budynek mieszkalny z magazynem, Wieliczki, ul. Lipowa 61

Budynek pochodzi z od. 1915 r. Budynek dawnego dworca – dwukondygnacyjny, z poddaszem użytkowym. Murowany z cegły, podpiwniczony, na rzucie prostokąta z przylegającym od północnego-zachodu jednokondygnacyjnym budynkiem magazynu w konstrukcji szachulcowej. Dach dwuspadowy i naczółkowy, kryty dachówką ceramiczną esówką; dach magazynu dwuspadowy, kryty papą. Stan zachowania: dobry.

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- Wpis do rejestru zabytków;
- Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- Uznanie za pomnik historii;
- Utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Wieliczki funkcjonują dwie z ww. form, jest to wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Wieliczki znajduje się 10 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Wieliczki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR REJESTRU ZABYTEKÓW	DATA WPISU
1	Cimoszki	Cmentarz ewangelicki	A-1685	15.05.1986
2	Guty	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-3305	12.03.1992
3	Kleszczewo	Cmentarz ewangelicki (przy drodze do Jelitek)	A-2841	18.08.1989
4	Kleszczewo	Cmentarz ewangelicki	A-2840	18.08.1989
5	Markowskie	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-3308	12.03.1992
6	Norki	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-3306	12.03.1992
7	Nowy Młyn	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-3307	12.03.1992
8	Sobole	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-1678	15.05.1986
9	Wieliczki	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP z polichromią wnętrza	A-136	21.03.1956
10	Wieliczki	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-1675	15.05.1986

5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do

rejestr w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do:

- Zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- Zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- Udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- Przeciwdziałania kradzieży, zaginięcia lub nielegalnemu wywozowi zabytków zagranicę.
- Kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu gminy Wieliczki wpisane są do rejestru zabytków ruchomych. Stanowią one wyposażenie i wystrój dwóch obiektów sakralnych. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów (Tabela nr 2). Szczegółowe informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków.

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w gminie Wieliczki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	MIEJSCE PRZECHOWYWANIA	PRZEDMIOTOCHRONY	NR I DATA REJESTRU ZABYTEKÓW, DECYZJA
1	Wieliczki	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP	Kościół drewniany wraz Z polichromią wnętrza	21.03.1956r., Kult.V-2b-4-13-56
2	Wieliczki		Zabytki rzeźby, malarstwa i rzemiosła artystycznego stanowiące wystrój i wyposażenie	Nr 126 z dnia 29.06.1984, KL WKZ533/15/d/84

5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

W Polsce powojennej pierwsze prace inwentaryzacyjne zakrojone na szeroką skalę miały miejsce na przełomie lat 50 i 60 XX w. Powstała wówczas ewidencja obejmowała, w formie tzw. Kart zielonych około 35 000 zabytków, podzielonych następnie na pięć grup 0 i od I do IV. W krótkim czasie zaprzestano stosowania tej kontrowersyjnej klasyfikacji, mającej swe odzwierciedlenie w systemie dotacji prac konserwatorskich oraz pociągającej za sobą rozbiórki obiektów zaliczonych do grup niższych. W 1975r. opracowano nowy wzór kart ewidencyjnych. Określana potocznie mianem karty białej obowiązuje, z pewnymi modyfikacjami, do dziś. Bardziej rozbudowane przez co czasochłonne działania ewidencyjne zostały uzupełnione tzw. kartami adresowymi. Przygotowane w formie fiszek katalogowych miały umożliwić szybkie rozeznanie w zasobach zabytkowych i do dziś są często jedyną dokumentacją sporządzoną dla zabytku. Obok karty ewidencyjnej przyjętej dla zabytków architektury i budownictwa sporządzane są również ewidencje zabytkowych założeń zieleni i założeń cmentarnych, zespołów ruchomych, w tym zabytków techniki i instrumentów muzycznych. Sporządzane są zawsze w kilku egzemplarzach, a przynajmniej w dwóch: przechowywanym w archiwach urzędów konserwatorskich oraz archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID). W myśl przepisów częściowe tj. wojewódzkie zbiory kart ewidencyjnych współtworzą centralną, ogólnokrajową ewidencję zabytków, której depozytariuszem jest NID (w imieniu Generalnego Konserwatora Zabytków).

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym

spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych zagranicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011r. , Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art.53. ust.4 pkt2, art.60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art.39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zbiór kart ewidencyjnych systematycznie powiększa się, jednocześnie część dokumentacji zyskuje walor wyłącznie archiwalny, gdyż wartości zabytkowe nie są niezmiennie i mogą ulec znacznemu zmniejszeniu lub zostać utracone wraz z całkowitym zniszczeniem zabytku, jak i podważone wskutek nowych ustaleń naukowych.

O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 18 marca 2010r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz.U.2010r. Nr 75, poz.474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu o warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych

dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości gminy Wieliczki została wykonana w lutym 2020 r. Ewidencja została opracowana zgodnie ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Tabela nr 3 oraz Tabela nr 5 (stanowiska archeologiczne).

Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków gminy Wieliczki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	DZ.NR	OBIEKT	DATOWANIE
1	Bartki		5	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
2	Bartkowski Dwór	nr1	34	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek nieużytkowany	XIX/XX w.
3	Bartkowski Dwór	nr1	34	Grób w ogrodzie – sadzie w zespole dworsko-folwarcznym	1925r.
4	Bartkowski Dwór	nr1	27	Obora w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
5	Bartkowski Dwór	nr1	34,37	Park w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
6	Bartkowski Dwór	nr1	27	Piwnica – magazyn w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
7	Bartkowski Dwór		27,58	Cmentarz ewangelicki (rodzinny)	2 poł. XIX w.
8	Cimochy		345	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
9	Cimochy		407	Cmentarz rzymskokatolicki	1945r.
10	Cimochy		408	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
11	Cimochy	ul. Kolejowa 4	451/9	Dworzec w zespole stacji kolejowej	Ok. 1915r.
12	Cimochy	ul. Kolejowa 5	451/6	Budynek dworcowy z magazynem spedycji w zespole stacji kolejowej, ob. budynek mieszkalny z magazynem	Ok. 1915r.
13	Cimochy	ul. Kolejowa	451/9	Nastawnia w zespole stacji kolejowej, ob. budynek mieszkalny	Ok. 1915r.
14	Cimochy	ul. Kolejowa	451/9	Wodociągowa wieża ciśnień kolejowa w zespole stacji kolejowej	Ok. 1915r.
15	Cimoszki		26	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
16	Cimoszki		79	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
17	Gąsiorowo		8	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
18	Gąsiorówko	nr6	36/6	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
19	Gąsiorówko	nr6	36/6	Obora, ob. chlewnia w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
20	Gąsiorówko	nr6	36/6	Stodoła, ob. chlewnia w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
21	Gąsiorówko	nr6	36/6	Chlew, ob. magazyn w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
22	Gąsiorówko	nr6	36/2, 36/6, 36/8	Pozostałości parku/ogrodu w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
23	Godziejewo		9	Cmentarz ewangelicki	Pocz. XX w.
24	Guty		49	Cmentarz ewangelicki	XIX/XX w.
25	Guty		65/2, 71	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	1914r.
26	Guty		88	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
27	Jelitki		110	Cmentarz ewangelicki	pocz. XX w.
28	Kijewo	nr1	246	Budynek gospodarczy w zespole dworsko-folwarcznym Gąsiorówko	XIX/XX w.

29	Kijewo	nr1	246	Dom(dwojak)w zespole dworsko-folwarcznym Gąsiorówko	XIX/XX w.
30	Kleszczewo	nr7	29/4	Dom	XIX/XX w.
31	Kleszczewo	nr9	27/1	Dom, sklep	Pocz. XX w.
32	Kleszczewo		137	Cmentarz ewangelicki	Poł. XIX w.
33	Kleszczewo		541	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
34	Kleszczewo		542	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
35	Kleszczewo		3250	Cmentarz ewangelicki	Pocz. XX w.
36	Krupin	nr13	130/1	Dom	2 poł. XIX w.
37	Krupin	nr23	98	Dom	XIX/XX w.
38	Krupin	nr31	83	Dom	1862r.
39	Krupin	nr53	53/3	Dom	2 poł. XIX w.
40	Krupin		88	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
41	Krupin		229	Cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z czasów I wojny światowej	Pocz. XX w.
42	Małe Olecko		59/2	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
43	Markowskie		8	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
44	Markowskie		8	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	Po1914r.
45	Niedźwiedzkie		93	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
46	Niedźwiedzkie		216	Cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z czasów I wojny światowej	2 poł. XIX w.
47	Norki		507	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	1914 lub 1915r.
48	Nory	nr1	405	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
49	Nory	nr1	529	Obora, ob. chlewnia w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
50	Nory	nr1	529	Stodoła, ob. wiata w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
51	Nory	nr1	51,287,288,289,300,301,302,303,304/1,305,306/2,406,407,408,409,410,526,529	Pozostałości parku w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
52	Nory	nr1	529	Stajnia koni roboczych, ob. stajnia-chlewnia w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
53	Nory	nr2	272, 273, 274,275	Dom(czworak)w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
54	Nory	nr5	282, 283, 284,285	Dom(czworak)w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
55	Nory	nr7	404/3, 404/4	Dom(dwojak)w zespole dworsko-folwarcznym	XIX/XX w.
56	Nowy Młyn	nr1	178	Młyn wodny w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
57	Nowy Młyn	nr2	179	Dom młynarza w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
58	Nowy Młyn	nr3	60/4,60/5, 60/6,60/10, 60/11	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
59	Nowy Młyn	nr3	60/7,60/8, 60/9	Dom(czworak)w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
60	Nowy Młyn	nr4	96,97	Dom(dwojak)w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
61	Nowy Młyn		61/1	Stodoła, ob. magazyn paszowy w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
62	Nowy Młyn		61/7	Stajnia, ob. magazyn zbożowy w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
63	Nowy Młyn		158	Jaz w zespole folwarcznym	XIX/XX w.
64	Nowy Młyn		184,185	Pozostałość parku w zespole folwarcznym	XIX/XX w.

65	Nowy Młyn		185	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	1914r.
----	-----------	--	-----	--	--------

66	Puchówka		7	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIXw.
67	Puchówka		34	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIXw.
68	Rynie		5	Cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z czasów I wojny światowej	Pocz. XX w.
69	Sobole (Wilkasy)		3195/4	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIXw.
70	Sobole (Wilkasy)		3195/4	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	Po 1914r.
71	Sobole		1	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
72	Starosty (Dąbrowa)		159	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
73	Starosty	Nr 2	13/4,13/9	Młyn i dom młynarza, ob. dom mieszkalny i elektrownia	k. XIX w./pocz. XX w.
74	Starosty		160	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
75	Starosty		160	Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
76	Szeszki		3203/8	Cmentarz wojenny żołnierzy Niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	1914r.
77	Wieliczki	ul. Lipowa 61	135/2	Budynek dworca w zespole stacji kolejowej, ob. budynek mieszkalny z magazynem	ok.1915r.
78	Wieliczki	ul. Lipowa 61-63	135/2, 135/18	Magazyn- szałet, ob. budynek Gospodarczy w zespole stacji kolejowej	ok.1915r.
79	Wieliczki	ul. Lipowa 63	135/10	Budynek gospodarczy w zespole stacji kolejowej	ok.1915r.
80	Wieliczki	ul. Lipowa 63	135/10	Dom w zespole stacji kolejowej	ok.1915r.
81	Wieliczki	ul. Lipowa	38	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich z czasów I wojny światowej	1914r.
82	Wieliczki	ul. Lipowa	225/2	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP	1676r.,1925r.
83	Wieliczki	ul. Spokojna	246	Cmentarz ewangelicki, ob. parafialny	2 poł. XIX w.
84	Wilkasy	Nr 30	101/1	Budynek gospodarczy w zespole dworca kolejowego	Ok.1915r.
85	Wilkasy	Nr 30	101/2	Dworzec w zespole dworca kolejowego, ob. budynek mieszkalny	Ok.1915r.
86	Wojnasy		39	Cmentarz ewangelicki z mogiłą z I Wojny światowej	2 poł. XIX w.

*obiekty zaznaczone kolorem niebieskim wpisane są do rejestru zabytków

5.5.1. Obiekty stanowiące własność gminy

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Wieliczki;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Wieliczki.

Gmina Wieliczki jest właścicielem/współwłaścicielem (posiada tytuł prawny) 21 obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w tym 1obiekcie wpisanego do rejestru zabytków. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 4).

Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których gmina Wieliczki jest właścicielem lub współwłaścicielem

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	DZ.NR	ADRES	OBIEKT	UWAGI
1	Bartki	5	Na wzgórzu w odległości ok.300m od zabudowań wsi Bartki w kierunku północnym	Cmentarz ewangelicki	
2	Bartkowski Dwór	58	na wzgórzu wśród pól uprawnych, ok.700m w kierunku półn. - zach. od zabudowań wsi Bartkowski Dwór, ok.700m na południe od wsi Bartki	Cmentarz ewangelicki (rodzinny)	
3	Cimochy	408	Na południowym skraju wsi,ok.200 m na zachód od drogi Cimochy-Wierzbowo	Cmentarz ewangelicki	
4	Cimoszki	79	w pobliżu budynków Spółdzielni Produkcyjnej Cimoszki, przy drodze Cimoszki-Wierciochy	Cmentarz ewangelicki	
5	Dąbrowa (wieś nieistniejąca)	159	ok.2km od wsi Niedźwiedzkie w kierunku południowym, w rozwidleniu dróg gruntowych Niedźwiedzkie-Dorsze i Niedźwiedzkie-Kleszczewo	Cmentarz ewangelicki	
6	Godziejewo	9	przy drodze polnej Godziejewo-Markowskie,ok.300m w kierunku południowym od wsi Godziejewo	Cmentarz ewangelicki	
7	Guty	49	ok.300 m na wsch. od szosy Olecko-Ełk, między Kleszczewem i Mikołajkami	Cmentarz ewangelicki	
8	Guty	88	przy szosie Olecko-Ełk, po jej wschodniej stronie w odległości ok. 1.5km na południe od wsi Kleszczewo	Cmentarz ewangelicki	
9	Jelitki	110	Położony na wzniesieniu, wokół pola,napłd.odwsiJelitki,ok.100m od drogi Jelitki-Gołubie	Cmentarz ewangelicki	

10	Kleszczewo	542	Przy drodze gruntowej Kleszczewo-Starosty, po jej zachodniej stronie, ok. 1 km na płn.-wsch. od Kleszczewa	Cmentarz ewangelicki	
11	Krupin	88	Na płn.-wsch. krańcu wsi Krupin	Cmentarz ewangelicki	
12	Markowskie	8	ok.500m od wsi Markowskie w kierunku zachodnim, przy drodze Markowskie-Krupin, przylega do cmentarza wojennego z I wojny światowej	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	Rejestr zabytków nr A-909zdnia 12.03.1992r.
13	Niedźwiedzkie	216	Na płn. krańcu wsi, po wsch. stronie drogi gruntowej Niedźwiedzkie-Kleszczewo	Cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z czasów I wojny światowej	
14	Niedźwiedzkie	93	Na zach. krańcu wsi, między torem Kolejowym a szosą Niedźwiedzkie-Raczki, po jej płn. stronie	Cmentarz ewangelicki	

15	Puchówka	7	ok.250m w kierunku płn.-zach.od wsi Puchówka, przy lesie	Cmentarz ewangelicki	archiwalna
16	Puchówka	34	Na wzgórzu między wsiami Puchówka i Puchownica	Cmentarz ewangelicki	Nazwa wsi-Puchownica
17	Rynie	5	Przyszosie Urbanki – Rynie, po jej płn. stronie, w odległości ok.700m od zabudowań wsi Rynie w kier. zachodnim	Cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z czasów I wojny światowej	
18	Sobole	1	przy szosie Raczki-Olecko, po jej północnej stronie w odległości ok. 800m na zachód od wsi Sobole, na skraju lasu	Cmentarz ewangelicki	
19	Starosty	160	Na wzgórzu, po prawej stronie rz. Lega, ok.200m od zabudowań wsi Starosty, w kier. Północnym	Cmentarz ewangelicki	
20	Starosty	160	na wzgórzu, którego zbocze spada w kier. Wschodnim ku rz. Lega, ok. 100 m w kierunku płn. od zabudowań wsi Starosty	Cmentarz ewangelicki	
21	Wojnasy	39	przy drodze Markowskie-Wojnasy, ok.750m w kierunku zachodnim od wsi Wojnasy	Cmentarz ewangelicki	

5.5.2. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Kwestia wartościowania dziedzictwa kulturowego i zabytków jest rozważana przez specjalistów od wielu lat. Zagadnieniu temu poświęcono niezliczoną liczbę wystąpień, artykułów i publikacji, nie dochodząc do wiążących wniosków. W trakcie dyskusji wypracowano kilka schematów wartościowania zabytków, które w dalszym ciągu są dyskutowane. Najszerzej do tematu nadawania wartości obiektom zabytkowym podszedł M.T. Witwicki³ proponując pięć kryteriów oceny:

- 1) ocena wartości historycznej- autentyczność substancji, funkcji i formy; materiale odzwierciedlenie historii; wartość dokumentu historii;
- 2) ocena wartości artystycznej- bogactwo form; wartości stylowe, wartości twórcze; rola w zespole; wartości estetyczne;
- 3) ocena wartości naukowej- wartość świadka/ dokumentu dziejów; wartość obiektu jako przedmiotu badań; wartość edukacyjna (dydaktyczna);
- 4) ocena wartości niematerialnych- wartość emocjonalna przeżyć religijnych; wartość tradycji historycznej; wartość symbolu; wartość emocji estetycznych;
- 5) dodatkowe kryteria oceny- ocena stanu technicznego, ocena wartości użytkowej, wartość miejsca obiektu w regionie, wartości historyczne w świetle interesu społecznego.

Przedstawione powyższej kryteria jako jedne z nielicznych uwzględniają nie tylko materialne aspekty wartościowania dziedzictwa, ale także wartości ulotne, jak emocje mieszkańców łączące się z konkretnymi obiektami.

W przeszłości, tuż po zakończeniu II wojny światowej, władze części polskich miast, wspierane przez specjalistów w zakresie ochrony zabytków stanęły przed zadaniem i koniecznością podjęcia decyzji w sprawie odbudowy miast, nie tylko domów, urzędów, fabryk i innych elementów infrastruktury, lecz także obiektów dziedzictwa kulturowego, które konstituowały tożsamość mieszkańców. Najlepiej charakteryzują podjęte wówczas decyzje słowa Jana Zachwatowicza, architekta, profesora Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej:

„...Poczucie odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń domaga się odbudowy tego, co nam zniszczono, odbudowy pełnej, świadomej tragizmu popełnianego fałszu konserwatorskiego... Sprawa Zabytów jest podstawowym zagadnieniem społecznym- zagadnieniem kultury narodu. Nie możemy wobec nich stosować jednostronnie abstrakcyjnej teorii, musimy uwzględnić potrzeby dnia dzisiejszego..”¹

Mając świadomość wymienionych wyżej problemów, przy braku innych przesłanek powszechnie przyjmuje się, że największe znaczenie dla miasta, wsi czy regionu mają zabytki objęte ochroną prawną- pomniki historii lub obiekty wpisane do rejestru zabytków.

¹ J. Zachwatowicz, O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków, Ochrona Zabytków 34/1-2(132-133), 1981,s.8

5.6. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Przedmiotem ochrony są zatem nie tylko poszczególne wytwory człowieka, ale i ich kulturowy kontekst – razem tworzą integralną całość, w terminologii naukowej zwaną stanowiskiem archeologicznym. Wydzielony wytwór określa się natomiast mianem artefaktu. Stanowiskiem archeologicznym jest obszar występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości, zaś artefaktem jest wydzielony, indywidualny zabytek ruchomy, np. pozyskany w trakcie badań archeologicznych. Wzajemne powiązanie przestrzenne poszczególnych nieruchomych i ruchomych części stanowiska archeologicznego stanowi właściwą, oryginalną i niepowtarzalną substancję zabytku archeologicznego.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic gminy Wieliczki. Na terenie gminy znajdują się 201 stanowisk archeologicznych, które ujęte są w gminnej ewidencji zabytków (Tabela nr 5). Stanowiska zewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP 104-56, 105-56, 105-57).

Tabela nr 5. Spis stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z terenu gminy Wieliczki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	NR OBSZARU AZP	NR STANOWISKA W MIEJSCOWOŚCI	NR STANOWISKA NA OBSZARZE
1	Nowe Racзки	18-81	2	2
2	Nowe Racзки	18-81	3	3
3	Krupin	18-81	1	10
4	Krzyżewko	18-81	1	11
5	Nowe Racзки	18-81	1	14
6	Wieliczki	19-80	1	3
7	Wieliczki	19-80	2	4
8	Olecko Małe	19-80	1	11
9	Olecko Małe	19-80	2	12
10	Markowskie	19-81	1	1
11	Krupin	19-81	3	3
12	Krupin	19-81	4	4
13	Krupin	19-81	5	5

14	Krupin	19-81	6	6
15	Krupin	19-81	7	7
16	Krupin	19-81	8	8
17	Krupin	19-81	9	9
18	Krupin	19-81	10	10
19	Krupin	19-81	11	11
20	Markowskie	19-81	2	12
21	Niedźwiedzkie	19-81	3	13
22	Niedźwiedzkie	19-81	4	14
23	Niedźwiedzkie	19-81	5	15
24	Wieliczki	19-81	5	16
25	Wieliczki	19-81	6	17
26	Wieliczki	19-81	7	18
27	Wieliczki	19-81	8	19
28	Wieliczki	19-81	9	20
29	Wieliczki	19-81	10	21
30	Wieliczki	19-81	11	22
31	Wieliczki	19-81	12	23
32	Wieliczki	19-81	13	24
33	Wieliczki	19-81	14	25
34	Wieliczki	19-81	15	26

35	Wieliczki	19-81	16	27
36	Wieliczki	19-81	17	28
37	Wieliczki	19-81	18	29
38	Wieliczki	19-81	19	30
39	Wieliczki	19-81	20	31
40	Wieliczki	19-81	21	32
41	Wieliczki	19-81	22	35
42	Wieliczki	19-81	23	36
43	Wieliczki	19-81	24	37
44	Wieliczki	19-81	25	38
45	Wieliczki	19-81	26	39
46	Wieliczki	19-81	27	40
47	Wieliczki	19-81	28	41
48	Wieliczki	19-81	29	42
49	Wieliczki	19-81	30	43
50	Wieliczki	19-81	31	44
51	Wieliczki	19-81	32	45
52	Wieliczki	19-81	33	46
53	Wieliczki	19-81	34	47
54	Wieliczki	19-81	35	48
55	Wieliczki	19-81	36	49
56	Wieliczki	19-81	37	50
57	Wieliczki	19-81	38	51

58	Wieliczki	19-81	39	52
59	Niedźwiedzkie	19-81	6	53
60	Niedźwiedzkie	19-81	7	54
61	Niedźwiedzkie	19-81	8	55
62	Niedźwiedzkie	19-81	9	56
63	Niedźwiedzkie	19-81	10	57
64	Niedźwiedzkie	19-81	11	58
65	Niedźwiedzkie	19-81	12	59
66	Niedźwiedzkie	19-81	13	60
67	Niedźwiedzkie	19-81	14	61
68	Wilkasy	19-81	1	62
69	Wilkasy	19-81	2	63
70	Wilkasy	19-81	3	64
71	Wilkasy	19-81	4	65
72	Wilkasy	19-81	5	66
73	Niedźwiedzkie	19-81	15	67
74	Niedźwiedzkie	19-81	16	68
75	Niedźwiedzkie	19-81	17	69
76	Niedźwiedzkie	19-81	18	70
77	Niedźwiedzkie	19-81	19	71
78	Niedźwiedzkie	19-81	20	72
79	Niedźwiedzkie	19-81	21	73

80	Niedźwiedzkie	19-81	22	74
81	Niedźwiedzkie	19-81	23	75
82	Niedźwiedzkie	19-81	24	76
83	Niedźwiedzkie	19-81	25	77
84	Wilkasy	19-81	6	78
85	Wilkasy	19-81	7	79
86	Wilkasy	19-81	8	80
87	Wilkasy	19-81	9	81
88	Wilkasy	19-81	10	82
89	Markowskie	19-81	3	83
90	Markowskie	19-81	4	84
91	Markowskie	19-81	5	85
92	Markowskie	19-81	6	86
93	Markowskie	19-81	7	87
94	Krupin	19-81	12	88
95	Krupin	19-81	13	89
96	Krupin	19-81	14	90
97	Markowskie	19-81	8	91
98	Markowskie	19-81	9	92
99	Markowskie	19-81	10	93
100	Markowskie	19-81	11	94
101	Wojnasy	19-81	1	95

102	Wojnasy	19-81	2	96
103	Wojnasy	19-81	3	97
104	Wojnasy	19-81	4	98
105	Wojnasy	19-81	5	99
106	Sobole	19-81	9	100
107	Wilkasy	19-81	11	101
108	Wilkasy	19-81	12	102
109	Wilkasy	19-81	13	103
110	Wilkasy	19-81	14	104
111	Wilkasy	19-81	15	105
112	Wilkasy	19-81	16	106
113	Wilkasy	19-81	17	107
114	Wilkasy	19-81	18	108
115	Wojnasy	19-82	6	12
116	Cimochy	19-82	1	13
117	Wojnasy	19-82	7	14
118	Olecko Małe	20-80	4	1
119	Olecko Małe	20-80	5	2
120	Nowy Młyn	20-80	11	3
121	Olecko Małe	20-80	6	4
122	Olecko Małe	20-80	7	5
123	Olecko Małe	20-80	8	6
124	Olecko Małe	20-80	9	7

125	PGR Nory	20-80	2	8
126	Starosty	20-81	1	1
127	Sobole	20-81	1	2
128	Szeszki	20-81	1	3
129	Szeszki	20-81	2	4
130	Szeszki	20-81	3	5
131	Szeszki	20-81	4	6
132	Szeszki	20-81	5	7
133	Sobole	20-81	2	8
134	Niedźwiedzkie	20-81	1	9
135	Wieliczki	20-81	3	10
136	Sobole	20-81	3	11
137	Sobole	20-81	4	12
138	Sobole	20-81	5	13
139	Sobole	20-81	6	14
140	Sobole	20-81	7	15
141	Sobole	20-81	8	16
142	Szeszki	20-81	6	17
143	Szeszki	20-81	7	18
144	Szeszki	20-81	8	19
145	PGR Nowy Młyn	20-81	1	20

146	PGR Nowy Młyn	20-81	2	21
147	PGR Nowy Młyn	20-81	3	22
148	PGR Nowy Młyn	20-81	4	23
149	PGR Nowy Młyn	20-81	5	24
150	PGR Nowy Młyn	20-81	6	25
151	PGR Nory	20-81	1	26
152	PGR Nowy Młyn	20-81	7	27
153	Wieliczki	20-81	4	28
154	Olecko Małe	20-81	3	29
155	Niedźwiedzkie	20-81	2	30
156	Starosty	20-81	2	31
157	PGR Nowy Młyn	20-81	8	32
158	PGR Nowy Młyn	20-81	9	33
159	PGR Nowy Młyn	20-81	10	34
160	Cimochy	20-82	2	9
161	Cimochy	20-82	3	11
162	Cimochy	20-82	4	13
163	Cimochy	20-82	5	14
164	Jelitki	21-80	1	1
165	Gąsiorówko	21-80	1	27
166	Jelitki	21-80	2	28
167	Jelitki	21-80	3	29
168	Jelitki	21-80	4	30
169	Jelitki	21-80	5	31

170	Jelitki	21-80	6	32
171	Gąsiorowo	21-80	1	34
172	Bardkowski Dwór	21-80	1	35
173	Bardkowski Dwór	21-80	2	36
174	Kleszczewo	21-80	6	37
175	Kleszczewo	21-80	7	38
176	Bardkowski Dwór	21-80	3	39
177	Kleszczewo	21-80	8	40
178	Kleszczewo	21-80	9	41
179	Wierzbowo	21-81	1	1
180	Kleszczewo	21-81	1	2
181	Kleszczewo	21-81	2	3
182	Kleszczewo	21-81	3	4
183	Jelitki	21-81	7	5
184	Jelitki	21-81	8	6
185	Guty	21-81	1	7
186	Guty	21-81	2	8
187	Puchówka	21-81	1	26
188	Puchówka	21-81	2	27
189	Puchówka	21-81	3	28

190	Kleszczewo	21-81	4	29
191	Puchówka	21-81	4	30
192	Puchówka	21-81	5	31
193	Puchówka	21-81	6	32
194	Puchówka	21-81	7	33
195	Puchówka	21-81	8	34
196	Puchówka	21-81	9	35
197	Puchówka	21-81	10	36
198	Kleszczewo	21-81	5	37
199	Puchówka	21-81	11	38
200	Puchówka	21-81	12	39
201	Dorsze	21-81	2	41

5.7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz gminy jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

Działalność w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz kształtowania współczesnego środowiska kulturowego na terenie gminy Wieliczki prowadzi Gminny Ośrodek Kultury(GOK), ul. Lipowa 33 w Wieliczkach. GOK jest samorządową instytucją kultury, której podstawowym celem jest zaspokajanie i rozwijanie potrzeb w zakresie kultury i wiedzy społeczeństwa poprzez tworzenie i upowszechnianie różnych dziedzin kultury oraz promocja kultury lokalnej w kraju i za granicą.

GOK realizuje przede wszystkim poprzez:

- Organizowanie różnorodnych form indywidualnej i zespołowej edukacji kulturalnej,
- Organizowanie form indywidualnej aktywności kulturalnej,
- Organizowanie i udział w różnego rodzaju wystawach, przeglądach i innych przedsięwzięciach w zakresie popularyzacji dorobku kulturalnego, czytelnictwa i rekreacji,
- Dążenie do rozbudowy i unowocześniania bazy materialno-technicznej poprzez pełnienie funkcji koordynatora całokształtu działalności jednostek kulturalnych na terenie gminy,
- prowadzenie usługowej działalności w zakresie organizacji imprez kulturalnych, rozrywkowych oraz innej działalności zmierzającej do pozyskiwania środków na podstawową działalność statutową,

Na terenie gminy aktywnie działają, pielęgnując zwyczaje oraz tradycje Koła Gospodyń Wiejskich: Koło Gospodyń Wiejskich „Super Babki”, Koło Gospodyń Wiejskich „Róże z Niedźwieckich”, Koło Gospodyń Wiejskich „Sobolanki z Sobol”, Koło Gospodyń Wiejskich „Cimoszanki z Cimoch”, Koło Gospodyń Wiejskich „Mały Stary Młyn” z sołectwa Małe Olecko, Koło Gospodyń Wiejskich „Jagódki” z Wilkas, Koło Gospodyń Wiejskich „NORDASKI” z Nor oraz Zespół Ludowy „Wielczanie”,

Za szerzenie kultury na terenie gminy odpowiadają także Gminna Biblioteka Publiczna w Wieliczkach (ul. Lipowa 10A).

Do elementów kultury niematerialnej można zaliczyć hucznie obchodzone dożynki. Tradycyjnie dożynki obchodzone są w pierwszy dzień jesieni. Święto poświęcone jest tegorocznym zbiorom zbóż w czasie którego dziękowano bogom za plony i proszono o jeszcze lepsze w przyszłym roku. Dożyńkom towarzyszą różne praktyki i zachowane zwyczaje, takie jak korowód dożynkowy, tradycyjny obrzęd dożynkowy oraz konkurs na wieńce dożynkowe. Wydarzeniu towarzyszy festyn z koncertami i lokalnymi przysmakami.

Na terenie gminy urządzone są w sezonie letnim festyny, zawody sportowe, dni sołeckie a od 2017 r. również zawody jeździeckie w stadninie w Urbankach.

Do atrakcji turystycznych gminy można zaliczyć:

- młyny wodne z przełomu XIX i XX w. znajdujące się w Starostach, Gąsiorówku i Nowym Młynie,
- obszary chronionego krajobrazu i pomniki przyrody,
- rzeka Lega, jezioro Olecko Małe, lasy (tzw. Bór Kleszczewski),
- w miejscowości Wieliczki, nad jeziorem Olecko Małe znajduje się dobrze utrzymana plaża, w pobliżu urządzone pole namiotowe z miejscem rekreacji, stadion sportowy z zapleczem,
- w sołectwach funkcjonują boiska, altany z miejscem na ognisko i grill.

Wybitną postacią wywodzącą się z Wojnas był Krystyn Lach Szyrma – profesor filozofii na Uniwersytecie Warszawskim. Uczestniczył w powstaniu listopadowym w randze pułkownika. W działalności naukowej szczególnie zasłużył się jako prekursor i inicjator badań etnograficznych.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy– analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 6 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju gminy Wieliczki, które w zakresie walorów i zasobów dziedzictwa kulturowego i tożsamości regionalnej posiada bardzo duży potencjał, co jest związane z wysokimi walorami krajobrazu kulturowego, bogatą historią, istnieniem wielu cennych obiektów reprezentujących różne kultury.

Tabela nr 6. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY WIELICZKI	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• drewniany kościół parafialny pw. narodzenia NMP w Wieliczkach o wysokiej wartości kulturowej, będący najstarszym drewnianym kościołem na terenie Warmii i Mazur; • zabytkowe cmentarz ewangelickie i wojenne z okresu I wojny światowej; • opracowana gminna ewidencja zabytków; • opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego; • multimedialny przewodnik po gminie, wskazujący także obiekty zabytkowe; • bogata oferta Gminnego Ośrodka Kultury w Wieliczkach; • aktywna działalność Kół Gospodyń Wiejskich oraz zespołu ludowego „Wielczanie”; • przynależność gminy do Lokalnej Grupy Działania „Lider w EGO”; • uchwała na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; • Korzystne warunki dla rozwijania turystyki oraz agroturystyka; • duże walory krajobrazowe gminy, Jezioro Oleckie Małe, lasy w południowo-wschodniej części gminy. •	• stan zabezpieczenia niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia; • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczone na ochronę zabytków; • stosunkowo niewielka dbałość właścicieli o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków; • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych po przez lokalizację nowej zabudowy; • niewystarczająca wizualizacja obszaru (niewiele tablic informacyjnych, oznakowań tras, szlaków, miejsc historycznych); • niewielka baza turystyczna i gastronomiczna; • brak składanych wniosków o dofinansowanie obiektów zabytkowych; • zły stan zachowania zabytkowych cmentarzy.

SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • kreatywność inwestorów turystycznych; • wykorzystanie walorów rekreacyjno-wypoczynkowych gminy, przy jednoczesnej popularyzacji aktywnych form spędzania czasu wolnego, turystyki jednodniowej i weekendowej; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • promowanie tworzenia obiektów rekreacyjnych, gospodarstw agroturystycznych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój współpracy między władzami gminy Wieliczki z władzami powiatu oleckiego; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków; • wypracowanie form współpracy jednostek działających na rzecz ochrony zabytków – organów rządowych, samorządowych i organizacji społecznych.	• odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatrącanie więzi z regionem; • brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • krótki sezon turystyczny; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • skomplikowane procedury w ubieganiu się ośrodki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłowej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. W założeniach programowych programu powinna zostać uwzględniona specyfika gminy Wieliczki wynikająca z jej położenia, historii, przemian społecznych i gospodarczych. Wpieranie rozwoju gminy z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego powinno być podstawą obecnych i przyszłych działań, tak aby teren gminy był miejscem atrakcyjnym i przyjaznym, zarówno dla mieszkańców jak i przyjezdnych. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju miasta. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W GPOnZ wyznaczono dwa priorytety, kierunki działań oraz zadania. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 7 i 8.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego gminy Wieliczki.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Wieliczki.

Tabela nr 7. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr I

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element Rozwoju gospodarczo- społecznego gminy Wieliczki.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.	Współpraca oraz wspieranie działań instytucji oraz organizacji turystycznych w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	Ilość podjęcia wspólnych działań, inwestycji, ilość turystów odwiedzających poszczególne obiekty/atrakcje
	Podjęcie współpracy z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowania obiektów zabytkowych na drogach wojewódzkich, powiatowych i gminnych, w celu informowania i ułatwiania dojazdu do tych obiektów	Ilość postawionych znaków/tablic, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków

Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy Wieliczki.	W momencie przyjmowania nowych planów, strategii, zwiększenie uwagi na prawidłowość treści dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami.	Ilość informacji umieszczonych w dokumentach na temat zabytków, czego dotyczyły
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy Wieliczki.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Zadania dla gminnej ewidencji zabytków: 1. Zakładanie nowych kart adresowych dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy; 2. Systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną; 3. Skreślenia z ewidencji obiektów nie istniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji. Wszelkie działania przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków wymagają opiniowania, uzgodnienia lub pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.	Ilość przeprowadzonych aktualizacji, czy dodano/usunięto obiekt z ewidencji, czy przyjęto zmianę Zarządzeniem dla gminnej ewidencji zabytków

Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (Tabela nr 4).	Ilość przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich, wartość zaplanowanych/poniesionych wydatków
	Oznakowanie zabytkowych cmentarzy(ustawienie tablic informacyjnych ułatwiających dotarcie do obiektu wraz z krótką historią).	Ile cmentarzy zostało oznakowanych, wartość poniesionych środków, z kim współpracowano
	Interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego, przy obiektach zabytkowych oraz ujętych w ewidencji gminnej (zwłaszcza jeśli chodzi o rozbudowy i przebudowy zmieniające bryłę budynków) we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Zapoznanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych z możliwościami korzystania z programowych funduszy Wspólnoty Europejskiej. Dysponowanie aktualnymi informacjami o możliwościach starania się o środki poza budżetowe na dofinansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych.	Ilość podjętych interwencji, ich zakres, z kim współpracowano Ilość zainteresowanych dofinansowaniem, ilość spotkań z właścicielami obiektów zabytkowych, Ilość przekazanych informacji dotyczących dotacji
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych cmentarzy znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.	Ilość przeprowadzonych prac, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków
	Zmiana uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków poprzez dodanie obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Czy zmieniono przyjęto uchwałę, wartość dofinansowań, ilość złożonych wniosków, ich wartość
	Okresowa aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy plan był aktualizowany
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego stanowiących własność gminy..	Ilość pozyskanych środków, na jakie obiekty, z jakich źródeł

Tabela nr 8. Zadania w ramach priorytetu nr II

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Wieliczki.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Wspieranie działań i ścisła współpraca z organizacjami pozarządowymi działającymi w sferze ochrony zabytków.	Ilość podjętych działań, z kim współpracowano, w jakim zakresie, wartość poniesionych środków
	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy.	Ilość wydanych publikacji, ilość osób zainteresowanych publikacjami
	Stworzenie mapy zabytkowych cmentarzy w postaci mini przewodnika/folderu.	Czy stworzono, w jakiej formie, z kim współpracowano, Wielkość nakładu, wartość poniesionych środków
	Prowadzenie działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej: wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jego zabytki itp.	Ilość opracowanych konkursów, wystaw, ilość osób biorących udział, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **Instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:
 - Wpis do rejestru zabytków,
 - Decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
 - Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw,
 - Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
 - Ustawa Prawo budowlane,
 - Ustawa Prawo ochrony środowiska,

- Ustawa o ochronie przyrody,
- Ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

• **Instrumenty finansowe:**

- Finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy Wieliczki,
- Korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

• **Instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja o dziedzictwie kulturowym gminy Wieliczki),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- działanie Społecznych opiekunów zabytków.

• **Instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów gminy Wieliczki dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy rozwoju infrastruktury gminy, programy ochrony środowiska przyrodniczego, programy prac konserwatorskich, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **Instrumenty kontrolne:**

- Aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- Oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy Wieliczki,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie zobowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych

wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• **źródła krajowe:**

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej(NFOŚiGW),
- Programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• **źródła zagraniczne:**

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła z programu Polska Cyfrowa POPC2014-2020,
- źródła poza unijne– Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

• **źródła prywatne:**

- osoby fizyczne- składki i zbiórki publiczne na określony cel;
- osób prywatnych;
- organizacji pozarządowych- stowarzyszeń, fundacji;
- kościelnych osób prawnych.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- Sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- Przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- Opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- Wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- Sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,

- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – działając na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków ustala zasady rozpatrywania wniosków oraz udzielania i rozliczania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, w ramach środków finansowych przyznanych przez Wojewodę Warmińsko-Mazurskiego, pozostających w dyspozycji Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, które:

- a. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji nie wymagającej wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- b. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji wymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- c. zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Wnioski o udzielenie dotacji są przyjmowane i rejestrowane w sekretariacie Urzędu i przekazywane do oceny formalnej, a następnie merytorycznej. Wnioski na dofinansowanie prac, o których mowa w punkcie a-b, składa się do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona. Wnioski na dofinansowanie prac, o których mowa w punkcie c, składa się do dnia 30 czerwca, w którym dotacja ma być udzielona, do wyczerpania się środków finansowych będących w dyspozycji Urzędu.

W przypadku, gdy środki na dany rok zostaną wykorzystane w pierwszym terminie, nabór wniosków na kolejny termin zostanie zamknięty. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wznowić nabór wniosków w przypadku pojawienia się dodatkowych środków zm. in. niewykorzystanych dotacji lub innych źródeł. Prace, na których przeprowadzenie udzielono dotacji, mogą być ponownie dofinansowane, jeżeli zaistnieje potrzeba ich przeprowadzenia, po upływie 10 lat od roku udzielenia dotacji.

O dofinansowanie mogą ubiegać się:

- a. osoby fizyczne;
- b. jednostki samorządu terytorialnego;
- c. inne jednostki organizacyjne (np. samorządowe jednostki kultury, kościoły, związki wyznaniowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą, itp.);

Ww. podmioty muszą posiadać tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. Wnioskodawcami nie mogą być podmioty określone w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

• Dotacje wojewódzkie

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Warmińsko-Mazurskiego –zasady udzielania dotacji określa szczegółowo Uchwała Nr XLIV/847/10 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 26 października 2010r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (Dz.Urz.Woj.Warm.-Maz.2010 nr197 poz. 2545). Priorytetowo traktowane są projekty mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku oraz zahamowanie procesów jego destrukcji.

Po uchwaleniu budżetu na dany rok Zarząd Województwa ogłasza otwarty konkurs ofert z co najmniej trzydziestodniowym wyprzedzeniem. Warunkiem przystąpienia do konkursu jest złożenie w terminie wskazanym w ogłoszeniu oferty.

Warmińsko-Mazurski Urząd Wojewódzki przyznaje także środki na ochronę i utrzymanie miejsc cmentarnictwa wojennego.

• Dotacje gminne

Zgodnie z art.81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465), dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu gminy Wieliczki – zasady udzielania dotacji określa uchwała nr XIV/77/2011 Rady Gminy Wieliczki z dnia 29 grudnia 2011 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Wnioski o udzielenie dotacji kieruje się do Wójta Gminy Wieliczki w terminie przez niego wyznaczonym, ogłoszonym w Biuletynie Informacji Publicznej oraz na tablicy ogłoszeń Urzędu Gminy w Wieliczkach.

W ostatnich latach gmina nie udzieliła dotacji ww. zakresie.

- **Konkurs „Zabytek Zadbany”**

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

- **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły– wsparcie przedsięwzięć termo modernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych.

Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych. W oparciu o Wspólną Strategię działania Narodowego Funduszu i wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej na lata 2025 – 2028 realizuje politykę ochrony środowiska w Polsce. Służą temu stabilne przychody, doświadczone kadry oraz wypracowane formy współpracy z beneficjentami.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura– Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

Dnia 1 stycznia 2018r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22czerwca 2017r.o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nakładów orzeczonych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• Program „Niepodległa” na lata 2025

Program dotacyjny „Niepodległa”, skierowany do organizacji pozarządowych i samorządowych instytucji kultury, ma wspierać organizatorów obchodów stulecia odzyskania niepodległości, którzy planują przygotowanie wydarzeń lokalnych i regionalnych. Budżet na dofinansowanie działań w ramach tego programu wynosi 6 milionów zł, a pojedynczy wniosek może uzyskać dotację od 8 do 150 tys. zł. Od organizatorów wymagane jest zapewnienie 15% udziału własnego. Rodzaje kwalifikujących się zadań: festiwale, koncerty, spektakle, wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, tworzenie archiwów historii mówionej i archiwów społecznych, projekty animacyjno- edukacyjne, oparte na interakcji i współdziałaniu, np.: warsztaty, gry terenowe, questy, wystawy wraz z katalogami i publikacje.

• Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego ,Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Narodowe Centrum Nauki**

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach mogą być również dofinansowane przez na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki ze środków pozostających w dyspozycji Narodowego Centrum Nauki.

- **Wspieranie działań muzealnych**

Strategicznym celem tego programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzeami, archiwaliami i księgozbiorami, a także- prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Główny nacisk w ramach tego programu zostaje położony na projekty kompleksowe, charakteryzujące się wysoką wartością merytoryczną oraz nowatorskimi rozwiązaniami aranżacyjnymi, dopełnionymi umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi.

- **Kultura ludowa i tradycyjna**

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowane będą głównie przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nie destrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) nie destrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego które umożliwiły realizację wielu ciekawych inicjatyw, zarówno tych o charakterze infrastrukturalnym, jak i przedsięwzięć artystycznych.

- **Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2021-2027**

Europejska współpraca terytorialna jest celem polityki spójności służącym stawianiu czoła problemom, które wykraczają poza granice krajowe i wymagają wspólnego rozwiązania, oraz umożliwiającym wspólne rozwijanie potencjału różnych obszarów. Działania w ramach współpracy są finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) za pośrednictwem trzech kluczowych komponentów: współpracy transgranicznej (Interreg A), współpracy transnarodowej (Interreg B) i współpracy międzyregionalnej (Interreg C).

Zasady dotyczące Europejskiej Współpracy Terytorialnej w latach 2021–2027 określono w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z 24 czerwca 2021 r. w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących celu „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) wspieranego w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz instrumentów finansowania zewnętrznego.

Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej wyróżniają się na tle innych instrumentów Unii Europejskiej swoim międzynarodowym charakterem. Podobnie jak programy krajowe i regionalne oferują wsparcie dla regionów, jednak otrzymują je tylko projekty realizowane wspólnie przez partnerów z różnych krajów. Wszystkie programy współpracy terytorialnej obejmują co najmniej dwa państwa Unii Europejskiej.

W ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2021-2027 realizowane są trzy typy programów: transgraniczne, transnarodowe i międzyregionalny.

- Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja ma się przyczyniać do wzmocnienia współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, rozbudowy infrastruktury czy wymiany doświadczeń.
- Programy transnarodowe umożliwiają współpracę w ramach ściśle określonych obszarów geograficznych. Programy te pozwalają przewyższać wyzwania o znaczeniu ponadregionalnym i lepiej wykorzystywać potencjały współpracujących regionów. Są ukierunkowane na zintegrowany rozwój terytorialny Unii Europejskiej i wzrost gospodarczy, m.in. poprzez wspieranie innowacyjności i ochronę środowiska naturalnego.
- Współpraca międzyregionalna ma na celu zwiększenie efektywności polityki spójności poprzez promowanie wymiany doświadczeń, innowacyjnych podejść i budowania potencjału między regionami

Głównymi zadaniami powyższych programów jest:

- **dofinansowanie w formie refundacji** czyli zwrotu poniesionych wydatków, w wysokości do 80% kosztów kwalifikowanych
- **międzynarodowe partnerstwo w projektach** – minimalne wymagania określają rozporządzenia UE; poszczególne programy mogą określać własne wymagania dotyczące liczby uczestniczących w projekcie partnerów;
- **zasada partnera wiodącego** – ponosi on odpowiedzialność za złożenie wniosku, po zatwierdzeniu podpisuje umowę o dofinansowanie, koordynuje i zarządza działaniami i budżetem projektu, zbiorczo rozlicza projekt, zapewnia komunikację z partnerami;
- **międzynarodowe struktury programów** – wspólne dla danego programu, takie jak Instytucja Zarządzająca, Wspólny Sekretariat, Komitet Monitorujący;
- **wspólny budżet** - unijne środki nie są z góry alokowane na poszczególne kraje;
- **język programów:** w programach transnarodowych i międzyregionalnym oficjalnym językiem jest angielski, w programach transgranicznych stosuje się języki narodowe krajów partnerskich.

Istnieje wiele korzyści z udziału w projektach międzynarodowych. Główną z nich jest dostęp do wiedzy, sprawdzonych rozwiązań i nowych technologii oraz podniesienie kreatywności i wzrost innowacyjności regionu, a przez to także zwiększenie jego widoczności w Europie. Równie ważna jest możliwość testowania nowatorskich rozwiązań i możliwość wzbogacenia bądź uzupełnienia infrastruktury o znaczeniu ponadnarodowym. Ponadto dzięki programom EWT można przygotować opracowania niezbędne do realizacji projektów finansowanych z innych programów UE. Projekty transgraniczne z kolei m.in. przyczyniają się do poprawy ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, poprawy bezpieczeństwa po obu stronach granicy, jak również wspierają przedsięwzięcia o charakterze edukacyjnym – to wszystko sprawia, że nasze najbliższe otoczenie staje się jeszcze piękniejsze i bardziej przyjazne. Wreszcie programy EWT umożliwiają zmianę mentalną – szersza, bo europejska, staje się perspektywa myślenia o problemach lokalnych.

• Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to program Unii Europejskiej oferujący finansowe wsparcie dla sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnych. W ramach edycji 2021-2027 program przeznaczył 2,4 mld euro na dofinansowanie realizacji projektów w obszarze kultury i sztuki.

Głównymi celami programu Kreatywna Europa są promocja europejskiej różnorodności kulturowej i dziedzictwa, budowanie kompetencji profesjonalistów, rozwój publiczności europejskich dzieł m. in. poprzez zwiększanie dostępu do kultury i utworów audiowizualnych.

Program jest wdrażany poprzez trzy komponenty: MEDIA, Kultura oraz międzysektorowy.

Komponent MEDIA skierowany jest do producentów filmów i gier komputerowych, dystrybutorów, agentów sprzedaży, organizatorów szkoleń i warsztatów, festiwali filmowych, targów branżowych, wydarzeń budujących i rozwijających widownię filmów europejskich oraz inicjatyw edukacyjnych, twórców innowacyjnych narzędzi internetowych przeznaczonych dla profesjonalistów z branży audiowizualnej, inicjatyw sieciujących europejskie platformy VoD oraz kin promujących filmy europejskie. Jego głównymi celami są wzmacnianie zdolności sektora i promowanie transnarodowego obiegu europejskich dzieł audiowizualnych, promocja europejskiej kultury audiowizualnej oraz profesjonalizacja sektora audiowizualnego.

Komponent KULTURA wspiera międzynarodowe działania realizowane przez instytucje i organizacje z sektora kultury i kreatywnego. Komponent Kultura w ramach czterech schematów grantowych oferuje wsparcie projektów, których celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do nowych technologii cyfrowych oraz wdrażania innowacji. Ponadto w ramach komponentu wspierane są europejskie inicjatywy z obszaru kultury takie jak: Europejska Stolica Kultury, Znak Dziedzictwa Europejskiego, Europejskie Dni Dziedzictwa, nagrody Unii Europejskiej w dziedzinie kultury (Nagroda Literacka Unii Europejskiej, Europa Nostra Award, Music Moves Europe Talent Award oraz Nagroda im. Mies van der Rohego).

Komponent MIĘDZYSEKTOROWY wspiera i promuje działania na pograniczu sektorów kultury, kreatywnego i audiowizualnego w tym transnarodową współpracę polityczną, działania służące dostosowaniu się do zmian strukturalnych i technologicznych, przed którymi stoją media oraz środowisko dziennikarskie. Jego celem jest propagowanie nowych form twórczości na styku różnych sektorów m.in. poprzez wsparcie eksperymentalnych podejść i wdrażania innowacyjnych technologii i rozwiązań w tworzeniu, udostępnianiu, dystrybucji i promocji treści kultury, z uwzględnieniem ich potencjału rynkowego.

• Fundusze Europejskie na rozwój cyfrowy FERC 2021 – 2027

Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC) - jest następcą programu Polska Cyfrowa (POPC), który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce.

FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług pozwalających w pełni na elektroniczne załatwienie spraw obywateli i przedsiębiorców, zapewnieniu cyber bezpieczeństwa w ramach nowego dedykowanego obszaru interwencji, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, wsparciu rozwoju zaawansowanych kompetencji cyfrowych, w tym również w obszarze cyber bezpieczeństwa dla jednostek samorządu terytorialnego (jst) i przedsiębiorców.

Głównymi celami programu będzie:

- budowa społeczeństwa gigabitowego w Polsce,
- zwiększenie dostępu do ultra-szybkiego internetu szerokopasmowego,
- udostępnienie zaawansowanych e-usług pozwalających w pełni na elektroniczne załatwienie spraw obywateli i przedsiębiorców (4 i 5 stopień e-dojrzałości usług),
- zapewnienie cyber bezpieczeństwa poprzez wsparcie w ramach nowego dedykowanego obszaru interwencji,
- rozwój gospodarki poprzez zwiększenie ilości danych wysokiej jakości otwartych do ponownego wykorzystania,
- rozwój współpracy na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych,

- wsparcie rozwoju zaawansowanych kompetencji cyfrowych kadr zaangażowanych w świadczenie usług, produktów lub procesów cyfrowych, w szczególności w obszarze cyber bezpieczeństwa.

Powyższy program kierowany jest przede wszystkim do:

- przedsiębiorców telekomunikacyjnych,
- administracji publicznej,
- wymiaru sprawiedliwości, prokuratury,
- podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki,
- podmiotów leczniczych,
- instytucji kultury.

Budżet całego Programu - 11,4 mld zł, wkład UE - 9,1 mld zł.

• Ustawa z dnia 9 października 2015r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024r.poz.278 z późn. zm.)

Głównym celem ustawy jest zapewnienie skuteczności i powszechnego charakteru działań rewitalizacyjnych, a także ich kompleksowości i wprowadzenia mechanizmów koordynacji. Ustawa określa programowanie, koordynację i tworzenie warunków do realizacji procesu rewitalizacji przez jej interesariuszy jako fakultatywne zadanie własne gminy. Głównymi adresatami ustawy są organy samorządu terytorialnego oraz mieszkańcy gmin, na terenie których znajdują się obszary zdegradowane i w których prowadzone będą działania rewitalizacyjne.

Obecnie ważnym źródłem finansowania działań rewitalizacji, pokrywającym się z pierwszym okresem obowiązywania ustawy, będą środki europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych (głównie EFS, EFRR oraz dodatkowo środki FS). Umowa Partnerstwa, czyli główny dokument ustanawiający ramy wdrażania środków unijnych w perspektywie budżetowej 2021-2027, wskazuje „miasta i dzielnice miast wymagające rewitalizacji” jako jeden z pięciu tzw. obszarów strategicznej interwencji.

• Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej

•

Głównym celem programu jest utrwalenie warunków sprzyjających konkurencyjności makroregionu oraz wyższej jakości życia w Polsce Wschodniej.

Celami szczegółowymi programu są:

- Wsparcie konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw
- Zwiększenie atrakcyjności miast i podniesienie jakości życia mieszkańców w dobie zmian klimatu
- Zwiększenie dostępności transportowej Polski Wschodniej
- Rozwój społeczno-gospodarczy dzięki turystyce

Z programu skorzysta 5 dotychczasowych województw: lubelskie, podlaskie, podkarpackie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie oraz – co jest nowością – część województwa mazowieckiego (bez Warszawy i 9-ciu otaczających ją powiatów), tzw. region statystyczny mazowiecki regionalny.

Program skierowany jest do:

- mikro, małych i średnich przedsiębiorstw prowadzących działalność lub zamierzających prowadzić działalność na terenie Polski Wschodniej;
- ośrodków innowacji (m.in. parki naukowo-technologiczne, parki naukowe, parki technologiczne, inkubatory technologiczne) jako animatorów Platform startowych dla start-upów;
- dużych przedsiębiorstw – operatorów dystrybucyjnych sieci elektroenergetycznych;

- parków narodowych;
- jednostek samorządu terytorialnego:
 - samorządów województw (zarządców dróg wojewódzkich),
 - miast i ich obszarów funkcjonalnych, w tym: miast wojewódzkich, miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze – w roli organizatorów transportu miejskiego i zarządzających działaniami adaptacji do zmian klimatu;
 - samorządów województw, gmin (w tym m.in. realizujących projekty w partnerstwie z organizacjami pozarządowymi i innymi partnerami lokalnymi) tworzących ponadregionalne szlaki turystyczne;
- zarządców infrastruktury kolejowej – PKP PLK S.A. (linie kolejowe) i PKP S.A. (dworce)

Jednak z efektów programu korzystać będą wszyscy mieszkańcy makroregionu, inwestorzy i odwiedzający go turyści.

Budżet programu to około 13,4 mld zł, czyli ok. 3,1 mld euro. Wkład UE to około 11,4 mld zł. Wkład krajowy około 2 mld zł.

• Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa to największy w Europie projekt społeczny i edukacyjny, najważniejsze święto zabytków kultury Starego Kontynentu. Ich idea narodziła się w 1985 roku w Granadzie w Hiszpanii podczas II Konferencji Rady Europy. Wtedy po raz pierwszy bezpłatnie udostępniono zwiedzającym obiekty, do których dostęp dotychczas był ograniczony. Inicjatywna cieszyła się wielkim zainteresowaniem, dlatego w 1991r. zainspirowała Radę Europy do ustanowienia Europejskich Dni Dziedzictwa. Głównym celem Europejskich Dni Dziedzictwa jest promowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz przypominanie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców, co nadaje im wymiar uniwersalny. W obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa uczestniczą wszystkie państwa, członkowie Rady Europy, w tym Polska, która włączyła się do tej akcji w 1993r. Co roku we wrześniu organizatorzy udostępniają do zwiedzania szerokiej publiczności zabytki i miejsca kultury, przygotowując festyny, jarmarki, imprezy plenerowe, inscenizacje, turnieje rycerskie, wystawy, odczyty naukowe, konkursy, spotkania z twórcami kultury i wiele innych imprez i różnorodnym charakterze, skierowanych do różnych grup społecznych i wiekowych. Dzięki temu obywatele państw uczestniczących w EDD mają doskonałą okazję do poznania dorobku kulturowego regionu, który zamieszkują.

• Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2021-2027

Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2021-2027 opracowany został w grudniu 2020 r. Jest to program operacyjny finansowany zarówno ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), jak i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Obszarem realizacji Programu jest obszar województwa. Województwo jest zaliczone do regionów słabiej rozwiniętych.

RPOWIM 2021-2027 skupia się na celach:

- Warmińsko –mazurskiej gospodarki i kształceniu dla niej kadr,
- Zmiany sytuacji na rynku pracy,
- Poprawie dostępu do usług publicznych,
- Energii i efektywności energetycznej,
- Środowiska przyrodniczego,
- wypełniania luk w systemie transportowym,
- Rewitalizacji miast i ich ubogich społeczności oraz ograniczania ubóstwa w regionie.

RPOWIM 2021-2027 realizuje cele unijnej strategii na rzecz inteligentnego, zrównoważonego wzrostu sprzyjającego włączeniu społecznemu oraz do osiągnięcia spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, a także osiąga rezultaty wskazane w Umowie Partnerstwa poprzez koncentrację tematyczną i terytorialną wsparcia na przedsięwzięciach odnoszących się do 12 osi priorytetowych, w tym do Osi nr 6. Kultura i dziedzictwo.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. –Prawo budowlane.
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. –Prawo ochrony środowiska.
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody.
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.
13. Ustawa z 6 września 2001r. o dostępie do informacji publicznej.
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
15. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Wieliczce.
16. Materiały udostępnione przez wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie oraz w Delegaturze w Ełku.
17. Wieliczki. Modrzewiowy kościół Narodzenia NMP (1677r.), materiał zamieszczony na stronie internetowej www.polskaniezwykla.pl.
18. J. Zachwatowicz, O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków, Ochrona Zabytków 34/1-2 (132-133), 1981
19. www.stat.gov.pl/gus.
20. www.isap.sejm.gov.pl.
21. http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_pw._Narodzenia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Marii_Panny_w_Wieliczkach (data dostępu 05.12.2024 r.)

11. Spis tabeli zdjęć

- 1.** Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w gminie Wieliczki.
- 2.** Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w gminie Wieliczki.
- 3.** Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków w gminie Wieliczki.
- 4.** Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których gmina Wieliczki jest właścicielem lub współwłaścicielem.
- 5.** Tabela nr 5. Spis stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z terenu gminy Wieliczki.
- 6.** Tabela nr 6. Analiza SWOT.
- 7.** Tabela nr 7. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr I.
- 8.** Tabela nr 8. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr II.
- 9.** Zdjęcia nr 1, 2. Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP, Wieliczki.
- 10.** Zdjęcie nr 3. Dwór w zespole dworsko-folwarcznym, Bartkowski Dwór nr 1.
- 11.** Zdjęcia nr 4, 5. Dwór w zespole dworsko-folwarcznym, Gąsiorówko nr 6.
- 12.** Zdjęcia nr 6, 7, 8, 9. Dwór, stajnia i obora w zespole dworsko-folwarcznym, Noryn nr 1.
- 13.** Zdjęcie nr 10. Wodociągowa wieża ciśnień kolejowa, Cimochoy.
- 14.** Zdjęcie nr 11. Młyn wodny w zespole folwarcznym, Nowy Młyn nr 1.
- 15.** Zdjęcie nr 12. Młyn i dom młynarza, ob. dom mieszkalny i elektrownia, Starosty nr 2.